

In dit nummer:

- 343 Een eigen weg
A.M. van Leeuwen
- 344 Schaamte
F. Gerkema
- 346 Christus, de wortel Davids
A. Troost
- 349 In memoriam
ds. Cornelis Bakker
O. Mooiweer
- 350 Hoe houden we de kerk
bij de jeugd?
R.R. Ganzevoort
- 352 J.W. Schulte Nordholt
Peter Sierksma
- 354 Van Nederlands Gereformeerd
tot Nederlands Sjamaan
H. Algra

Opbouw

Tot opbouw van het gereformeerde leven

Weer samen naar school

C. Bremmer, Voorschoten

De vakantietijd van onze kinderen is voorbij. De scholen en onderwijsinstellingen zijn weer begonnen, dan wel staan te beginnen. Weer naar school is het parool. Is dat alleen een verplichting en uitdaging voor de kinderen zelf? Of zijn er ook anderen bij betrokken?

Enige jaren geleden startte op initiatief van de rijksoverheid de actie 'Weer Samen Naar School'. Inzet van dit beleid is om basisscholen in staat te stellen extra zorg en aandacht te geven aan leerlingen die problemen ervaren in het onderwijs. De afgelopen decennia was deze zorg in belangrijke mate buiten de basisschool komen te liggen in aparte scholen voor speciaal onderwijs. Sterkere leerlingen waren de zwakkere leerlingen als het ware gaan verdringen.

Invloed van ouders

'Weer Samen Naar School' zou je ook in andere zin kunnen opvatten. Het is nogal gemakkelijk kinderen aan school af te leveren en de pedagogische verantwoordelijkheid aan de betreffende onderwijsinstelling te laten. Het (protestants) christelijk onderwijs is voortgekomen uit het adagium 'de school aan de ouders' en kent daarmee een andere traditie. Van oudsher hebben ouders een belangrijke rol gespeeld in de christelijke school. Dit is overigens geen vanzelfsprekendheid. Door de schaalvergroting in de

afgelopen twintig jaar en de professionalisering van de schoolbesturen neemt het aantal ouders dat in besturen actief is geleidelijk af en daarmee dreigt ook hun invloed terug te lopen. De oud-voorman van de Unie voor het Christelijk Onderwijs, Klaas de Jong Ozn., heeft terecht gezegd dat „het bij het wezen van het christelijk onderwijs hoort dat ouders invloed blijven houden, met name op de identiteit ervan.”

Zingeving en normen

Over 'identiteit' gesproken: gelukkig ontstaat voor zingeving en normen en waarden in brede kring, ook in het onderwijs, een nieuwe belangstelling. Enkele jaren geleden vroegen de bewindslieden Hirsch Ballin en Ritzen aandacht voor het teruglopende normbesef onder de jeugd. Denk aan jeugdcriminaliteit, druggebruik, voetbalvandalisme etc.

Het onderwijs moet naast het bijbrengen van kennis ook een rol spelen bij de opvoeding van de leerlingen door het bewust aandacht schenken aan de betekenis van normen en waarden. In de kring van de lezers van 'Opbouw' spreekt dit wellicht vanzelf. Toch gaan ook aan onze kinderen en leerlingen de verschijnselen van secularisering en ontzuiling in het onderwijs niet voorbij. Omgekeerd weet ook

menig leerkracht op een 'orthodoxe school' hoe moeilijk het is door het gedrag van – sommige – kinderen blijvend een redelijke dosis arbeidsvreugde te beleven. Het Nederlands Dagblad schreef in dit verband onlangs dat werken met kinderen voor sommigen een synoniem is geworden voor 'zelfvernietiging'.

De school kan het niet alleen

Terug naar Hirsch Ballin en Ritzen. Zomer 1992 werd op initiatief van de huidige minister van onderwijs dr. J. Ritzen het Platform Pedagogische Opdracht van het Onderwijs ingesteld dat verschillende congressen en debatten heeft georganiseerd over de betekenis van normen en waarden. Het is nuttig om van de vruchten van dit beraad kennis te nemen. Ik noem ter illustratie het extra bulletin van de Unie voor Christelijk Onderwijs 'Jongeren in beeld'. Een van de auteurs constateert hierin dat geleidelijk bij opvoeders weer het besef toeneemt dat het ingroeien in een levensbeschouwelijke traditie noodzakelijkerwijze voorafgaat aan en voorwaarde is voor de opbouw van persoonlijke verantwoordelijkheid en autonomie.

Het bij- en overbrengen van levensbeschouwelijke – trouwens ook van andersoortige – normen en waarden

kan nooit alleen een opgave zijn van leerkrachten in het onderwijs. De rol van anderen, meer en minder direct betrokkenen zoals ouders, kerken, jeugdclubs, (sport)verenigingen kan niet genoeg onderstreept worden.

De school kan het dus niet alleen. Weer naar school, moet dat dus niet altijd zijn: weer samen naar school?

Veertiendaagse uitgave van de gereformeerde persvereniging opbouw

Redactie

Drs. H. Algra
Ds. J. Bouma
T. Hoekstra
Drs. P.J. van Kampen
Ds. J.M. Mudde
Ds. K. Muller
Prof.mr.dr. J.J. Oostenbrink
Ds. W. Smouter
M.J.F. van der Wal
J. Westerkamp-Stegeman

Adres van de redactie

Ds. K. Muller,
Oude Veenscheiding 15,
8446 LC Heerenveen.
Telefoon: 05130-20476
Telefax: 05130-27036.

Alle kopij dient uiterlijk dinsdags, in de week voorafgaande aan de week waarin Opbouw zal verschijnen, bij de redactie binnen te zijn.

Kerknieuws/Onder andere(n)

M.J.F. van der Wal,
Brugakker 60-17,
3704 RA Zeist.
Tel. 03404-61525.

Abonnementen en ledenadministratie

M. van Veelen-Vreugenhil
Administratie Opbouw
Hunze 16
2911 EH Nieuwerkerk aan den IJssel
Tel. 01803-20205.
Gironummer 404945 t.n.v.
Geref. Persvereniging Opbouw.

Lidmaatschap Persvereniging

Aanmelding door overschrijving van min. f 25,- contributie op bovenstaand gironummer.

Abonnementen

Het aanvragen of opzeggen van abonnementen uitsluitend bij de administratie. Abonnementen kunnen ieder moment ingaan, doch slechts per 31 december eindigen. Opzeggen uiterlijk tot 15 november.

Abonnementsprijs

Bij vooruitbetaling te voldoen.
f 65,- per jaar of f 36,- per half jaar.
Voor studenten f 33,- per jaar.
Buitenland f 92,- per jaar of f 104,- per luchtpost. Chequekosten buitenland: f 15,-.

Advertenties

Tarief: 63 ct. per mm. bij 45 mm. breed (excl. 17,5% BTW).
Advertenties inzenden tot woensdag 8.30 uur, anderhalve week vóór verschijningsdatum. Familieberichten uiterlijk vrijdagmorgen, in de week voor verschijning. Advertenties en familieberichten rechtstreeks naar Nedag, t.a.v. het bedrijfsbureau.

Technische realisatie

Nedag Grafisch bedrijf b.v.,
postbus 208, 3770 AE Barneveld,
tel. 03420-10760, fax 03420-92542.

Druk

'Steenbergen', Zeist.

Opbouw wordt gedrukt op gerecycled papier.

Kalender

van Ned. Geref. bijeenkomsten van meer dan plaatselijk belang.
Opgave: telefoon 05130-20476; telefax: 05130-27036.

- 16 sept. Landelijke Vrouwencontactdag te Enschede
- 18 sept. Symposium 25 jaar STAGG voor predikanten te Amersfoort
- 23 sept. Voorgezette Landelijke Vergadering Apeldoorn (AKS)
- 28 okt. Centrale Diaconale Conferentie te Amersfoort; onderwerp: Hulp aan de vreemdeling/asielzoeker
- 8 nov. SEV-najaarsvergadering, Jeruzalemkerk, Utrecht
- 11 nov. Landelijke ouderlingenconferentie te Utrecht;
inl.: tel. 010-4514499
- 18 nov. Zendingnajaarsvergadering Leerdam met samenwerkende kerken
- 18 nov. Regionale Ontmoetingsdag CG-NG in het Noorden des lands te Groningen;
15.00 uur;
inl.: tel. 050-262033

In de eerstkomende nummers (o.a.)

M. Vrijmoeth-de Jong, Kind op maandag op de basisschool
B. Wielenga, Zending: worden wij er beter van?

Vrouwen-contactdag 1995

Het is bijna zover. Na maanden van voorbereiding, veel vergaderen en veel bespreken, zal de vrouwencontactdag in Enschede worden gehouden.

We zouden het heel fijn vinden als veel vrouwen uit het hele land naar ons toe willen komen. Want is het niet heerlijk om met een heleboel mensen toch lekker 'onder elkaar' te zijn, als zusters uit dezelfde kerk.

We hebben geprobeerd een programma samen te stellen dat iedereen wat te bieden heeft. Aan het onderwerp hoeft het niet te liggen: 'Vernieuwing in onze kerk' en aan de spreker ook niet, nl. ds. Jan Mudde.

En natuurlijk speelt muziek een belangrijke rol. Ook hebben we voor een speciale gast gezorgd die verschillende keren zal optreden. En tenslotte komt het gezelligheidsaspect aan de orde in de vorm van een lange lunchpauze.

We hopen heel veel vrouwen op zaterdag 16 september te mogen begroeten.

Voor verdere informatie verwijzen wij u naar uw plaatselijke kerkblad.

De contactdagcommissie

ngj

NGJ-Jeugdweekends

Doorbreek je vaste ritme van naar school gaan of werken! Doe mee aan het landelijk weekend, dat door het NGJ georganiseerd wordt!

Het thema van het weekend zal zijn: 'Leven met God'. Leven als kind van God is mooi, maar soms ook moeilijk. Aan de hand van momenten uit de woestijnreis van de Israëlieten praten we hierover.

Wanneer je 16 jaar of ouder bent, maar niet veel ouder dan 24 jaar, nodigen wij je van harte uit deel te nemen. Je kunt kiezen uit twee data: 6-8 oktober of 3-5 november.

De plaats van verblijf is Huize Kortenhoeve (l'abri) in het landelijk gelegen Eck en Wiel. Je kunt je inschrijven door f 10 over te maken op giro 5130291 o.v.v. jeugdweekend met de betreffende datum (de totale kosten bedragen f 50). Voor meer informatie kun je terecht bij Dirk van der Molen, tel. 055-664609.

Een eigen weg (1)

Verstandiger ben ik dan al mijn leermeesters, ik heb meer inzicht dan mensen met veel ervaring.... Ps 119:99-100

A.M. van Leeuwen, Dronten

Toen in de loop van mei Annie M.G. Schmidt overleed, kwam het weer bij me boven. Een van de eerste 45-toerenplaatjes die we thuis hadden, was *Dikkertje Dap*. Het andere, daarop stonden etudes van Chopin. Maar het eerste was *Dikkertje Dap*. Zo kan iedereen denk ik wel iets noemen. Kinderen zullen misschien eerder denken aan *Jip en Janneke*, of aan *Pluk van de Petteflet*. Een ander schiet een cabaret-liedje te binnen. Zoals *Vluchten kan niet meer*.

Een eigen weg

Dat je in het leven je eigen weg moet vinden, is de rode draad die je in de liedjes en boeken van Annie M.G. Schmidt overal terugvindt. Met het zoeken van die eigen weg moet je al jong beginnen. Mensen zijn te mooi om domweg een kopie van een ander te worden. Dat is zelfs gevaarlijk. Het liedje van *De regenworm en zijn moeder* eindigt met de regel:

Dus doe nooit wat je moeder zegt, dan komt het allemaal terecht.
Doe nooit klakkeloos na wat je anderen ziet doen. Dat kan je duur komen te staan. Zoek je eigen weg.
Daar moet overigens wel deze kanttekening bij: hoe je dat doet, dat moet je zelf maar uitzoeken.
Op haar eigen wijze maakt Annie M.G. Schmidt dat duidelijk in deze regels uit *Zeur niet*:

Spring in de gracht
of knip je haar af,
duw oude dametjes
van het trottoir af,
maar zeur niet.

Annie M.G. Schmidt laat er geen misverstand over bestaan: hoe je leven moet, daarvoor moet je niet bij mij zijn. Als je maar geen saai, oppassend figuur wordt.

Verstandiger dan al mijn leermeesters

Wie op zoek gaat in de langste psalm

uit het Psalmboek vindt daar een passage die Annie M.G. Schmidt op het lijf zou zijn geschreven. Iemand – het is een jongere – durft daar te stellen:

Verstandiger ben ik dan al mijn leermeesters,
ik heb meer inzicht dan mensen met veel ervaring....

Dát heeft Annie M.G. Schmidt willen losmaken. Laat je niet overbluffen door de kennis van volwassenen. Wees niet te snel onder de indruk van de ervaring van ouderen. Zoek a.u.b. je eigen weg.

De weg van Psalm 119

Waarom stelt die jongere uit Psalm 119, die jongere van zo'n slordige 1500 jaar geleden zich zo op? Daar maakt hij geen geheim van:

Verstandiger ben ik dan al mijn leermeesters,
want uw getuigenissen zijn mijn overdenking.
Ik heb meer inzicht dan mensen met veel levenservaring,
want ik bewaar uw bevelen.
Ps 119, 99-100

Hij kiest vrijmoedig voor een onafhankelijke opstelling, omdat zijn vaste punt ligt in Gods geboden. Dat is het geheim. Dán word je iemand met ruggegraat. Dan vind je een vaste koers in je leven. Als Gods bevelen, zijn geboden je kompas vormen. Onafhankelijk word je niet door de dingen tegendraads te doen. Dat geeft je misschien wel een gevoel van zelfstandigheid. Maar in feite gebruik je dan je ouders, leraars alleen om je tegen af te zetten. Als zij A zeggen, zeg jij lekker B. Resultaat: je blijft toch afhankelijk van het A van die ander. Onafhankelijkheid verwerf je je door Gods bevelen, zijn getuigenissen te bewaren. Door daarmee aan de gang te gaan in je eigen leven. Zeker, dat vraagt een keuze: voor Gods woord. Maar die zal in je leven uitwerken op vorming. Zodat je geen meeloper wordt, geen grijze muis, maar dankzij de geboden zelfstandig gaat denken. Zodat je keuzes durft te maken, als het moet tegen je omgeving, tegen de trend van de tijd in.

Een eigen weg, maar hoe?

Wat me geweldig aanspreekt in het

werk van Annie M.G. Schmidt is dat ze je uitdaagt om een eigen persoon te zijn. Iemand met karakter. En dat ze er daarbij voor waarschuwt om toch vooral geen zeurpiet te worden. Als kerkmensen kunnen we die waarschuwing in onze zak steken. In het evangelie gaat het om het mooiste en het kostbaarste wat God voor mensen heeft weggelegd. Maar wat laten wij het goud van het evangelie makkelijk dof slaan door ons gezeur. Zodat de glans van de boodschap niet meer van ons leven afstraalt. Maar bij alle waardering, wat Annie M.G. Schmidt niet doet, is: je een weg wijzen hoe je je karakter dan kunt laten vormen. Stel je die vraag dan geeft ze – overigens heel bewust – niet thuis. Dat zoekt ieder voor zichzelf maar uit.

Nu, dat zien we dan ook gebeuren. Nog niet zo lang is een klachtenlijn voor leerkrachten geopend. Een leraar houtbewerking die wordt bedreigd door een leerling met een steekbeitel in de aanslag. Een lerares die wordt uitgemaakt voor teringwif. Als je dat durft, ja dan ben je iemand. Het is inderdaad een manier om je te manifesteren. Maar ook al is het een weg die door velen gegaan wordt, hij opent geen enkel perspectief.

De weg van Gods geboden

Jongeren stuur je het bos in, als je ze wel uitdaagt om een eigen koers te ontwikkelen, maar er niet bij vertelt hoe je die kunt vinden. Dát doet de bijbel nu juist wel. Het een én het ander. Gods woord spoort je aan om een eigen weg te zoeken, geen kopie van een ander te worden én wijst je daarbij op de weg van Gods geboden. Ik weet het, die weg heeft de náam dat hij van mensen saai, oninteressante wezens maakt. Besef goed dat dat een leugen is waarmee iedere christen op z'n tijd wordt geconfronteerd. Wie de weg van de geboden gaat, weet beter. „Ik zal de weg van uw geboden lopen, want Gij verruimt mij het hart” (Ps 119, 32). De weg van Gods geboden is een weg met de belofte van groei, waarop je gevormd wordt tot een mens met karakter. Ik hoop daar over twee weken enkele voorbeelden van te geven.

Schaamte (1)

F. Gerkema, Groningen

Met de vraag van de menselijke schuld bevind je je in het hart van het christelijk geloof, zo schreef ik een paar maanden geleden in Ophouw.¹ God is werkelijk met een enorm probleem bezig geweest – en nog steeds bezig – toen Hij voor de mens een uitweg zocht uit de kwestie van de schuld. Die menselijke schuld is complex van aard om tal van redenen, zo schreef ik. Te denken valt aan het 'relationele' van de schuld, omdat schuld gemaakt wordt tegenover God of de naaste. Daar komt bij dat het persoonlijke en het collectieve in de schuld vaak moeilijk te scheiden zijn. En ook noemde ik het verschijnsel, dat onze 20e eeuwse medemens met zijn vage godsbesef de schuld minder 'boven tafel' krijgt en rond blijft lopen met onbestemde schuldgevoelens.

Schuld en schaamte

Daar aangekomen moest ik denken aan een hoofdstuk uit een lezenswaardig boek van ds. W.G. Rietkerk, waar het in één van de hoofdstukken gaat over 'schuld of schaamte'². Aan het eind van dat hoofdstuk vind je de vraag waarom schuld- en schaamtegevoelens zo moeilijk te onderscheiden zijn. Dat was ook mijn ervaring bij het schrijven van de artikelen over schuld, vooral toen het ging over het besef van 'tekortschieten' onder ons en onder de mensen om ons heen. Moet je bij die gevoelens van 'tekortschieten' niet eerder aan schaamte denken dan aan schuld, zo aarzelde ik. Wim Rietkerk onderscheidt beide door te zeggen, dat schuld te maken heeft met *het overtreden van een gebod* en schaamte het gevolg is van *teleurgesteld zijn in jezelf*. Dat is een heldere onderscheiding, die ons in de omgang met de vastgelopen mensen om ons heen kan helpen. Hij verbindt daarmee de gedachte dat onze cultuur steeds meer opschuift in de richting van een schaamte-cultuur in plaats van een cultuur, die zich uitspreekt in termen van schuld. Het besef van het overtreden van een

gebod wijkt terug en daarvoor in de plaats komt het besef van falen, met daaraan gepaard angst en schaamte. Bovenstaande overwegingen brachten me er toe om na 'schuld' ook nog iets te schrijven over 'schaamte'.

Schaamte en zonde

Het eerste wat ik kwijt wil is, dat de schaamte op één of andere manier een gevolg is van de menselijke zonde. Ik moest denken aan de uitdrukking 'waar rook is, is vuur'. Zo'n soort verband is er ook tussen schaamte en zonde. Als ergens de rook van de schaamte opstijgt, wijst dat op het vuur van de zonde. Al zal dat verband tussen zonde en schaamte van geval tot geval verschillen, omdat je schaamte in alle soorten en maten hebt.

Schaamte en gebrokenheid

Heel los is het verband tussen schaamte en zonde, wanneer iemand zich schaamt voor een handicap, voor overspannenheid of in het geval van werkloosheid. Niet dat dan het verband tussen schaamte en zonde ontbreekt, maar het loopt wel via een tussenschakel als 'gebrokenheid', die in het gevolg van de zonde de wereld is binnengekomen.

Zo is er de gebrokenheid in het lichamelijke of psychische. En deel je daar

Als ergens de rook van de schaamte opstijgt, wijst dat op het vuur van de zonde

op één of andere manier in, dan kan dat gevoelens van minderwaardigheid en schaamte teweegbrengen. Datzelfde is te zeggen van de gebrokenheid in het maatschappelijke, uitkomend in iets als werkloosheid. Menig-een, die om die reden thuis komt te zitten, schaamt zich tegenover buurt en vrienden.

Het gaat in al die gevallen om schaamte, die opkomt in de gebrokenheid van het mens-zijn, waarbij het directe verband tussen zonde en schaamte ontbreekt. Je merkt dat ook aan het feit dat je bij deze vormen van schaamte doorgaans niet van schuld kunt spreken. En als er sprake is van

schuldgevoelens dan zijn ze in veel gevallen niet terecht.

Gebrokenheid en idealen

Bij deze vormen van schaamte moet je eerder denken aan de idealen, die we hebben (of die we ons door anderen laten opdringen) en waarbij schaamte opkomt als het ons niet lukt om aan die idealen toe te komen. We zijn niet zo mooi qua uiterlijk of zo knap qua intellect, als we onszelf zouden willen hebben. En dat kan gemakkelijk gevoelens van minderwaardigheid en schaamte geven.

Hoeveel scholieren schamen zich niet, omdat ze niet toekomen aan de verwachtingen van hun ouders en vrienden – of ook aan eigen idealen. Of als je je werk hebt, maar je rooit het niet op die positie. Of je faalt (denkt te falen) in de opvoeding van je kinderen. Of je loopt vast in de meest unieke relatie, die je als mens kunt hebben.

Overall is er de rook van de schaamte. En ik zeg er bij – op één of andere manier is er dan ook het vuur van de zonde. Soms heel direct, zodat schaamte zichtbaar vastgeklonken is aan zonde en schuld, maar op andere momenten heb je te doen met schaamte, die opkomt uit een meer algemene menselijke gebrokenheid. Aangewakkerd door de idealen, die we in ons hoofd hebben.

Schaamte en schuld

In twee andere voorbeelden ligt dat duidelijk anders dan in het eerste voorbeeld. Ik heb wel eens gehoord van iemand, die zich schuldig maakte aan de beroving van een oude vrouw, maar zich in de dagen daarna ging schamen over zijn minne streek. En vanuit de onderscheiding van Rietkerk kun je nog een stap verdergaan en zeggen, dat hij zich ten diepste schaamde voor wie hij was: wat ben ik eigenlijk voor een vent, die zoiets uithaalt? Het verband tussen zonde en schaamte is hier heel direct. Want de overvaller is zich zijn zonde en schuld bewust geworden en schaamt zich.

Nog weer anders ligt het verband tussen schaamte en schuld, wanneer er sprake is van schaamte bij het slachtoffer van een misdrijf. Vooral bij een delict als een aanranding kan het gebeuren, dat niet de dader, maar het

slachtoffer zich schaamt en lijdt aan diepe gevoelens van minderwaardigheid. Neem b.v. de aanranding van Tamar door Amnon, haar halfbroer. „Waarheen zou ik met mijn schande gaan”, zegt ze. Ze voelde zich een wegwerpartikel en ze ging wonen als een eenzame – zo eindigt 2 Samuël 13. Als je het hier hebt over het verband tussen zonde, schuld en schaamte, blijkt de grove zonde van de één (de dader Amnon) diepe schaamte bij de ander (het slachtoffer Tamar) veroorzaakt te hebben. Aan de schaamte van Tamar kleefde de schuld en de zonde van Amnon. Ook bij deze laatste twee voorbeelden kan ik nog wel iets met de term gebrokenheid, maar het is dan wel gebrokenheid, waarbij zonde en schuld direct om de hoek liggen.

Genesis 2/3 en de schaamte

Het is goed om op dit punt Genesis 3 op te slaan, de geschiedenis waar zo indringend wordt geschreven over het moment dat de zonde de wereld is binnengekomen. Waar de mens met één misgreep schuld en schaamte over zich heen haalde. Eigenlijk moet je al gaan lezen in Genesis 2, wanneer God als de grote vriend van de bruidegom de bruid bij de mens heeft gebracht. Dan lees je: „En zij beiden waren naakt, de mens en zijn vrouw, maar zij schaamden zich voor elkaar niet”.

Hier, bij het slotstuk van de scheppingsgeschiedenis, klinkt de schaamte heel lichamelijk en ik zou dat aanvankelijk ook zo willen houden. Om open te worden voor het wonder, dat God hiervan iets heeft overgelaten, omdat Hij in de unieke relatie tussen één man en één vrouw de schaamte wil bedekken ... door de liefde. Het is anders dan bij de eerste mensen in de

ongebrokenheid van het paradijs, waar het als van nature goed viel. Toen hoefde er niets van schaamte overwonnen te worden. Dat is nu anders, omdat de zonde de wereld is binnengekomen, maar toch is het er als genadig geschenk van God!

De schaamte: lichamelijk en ..

Schaamte klinkt lichamelijk, zei ik. Wie de concordantie openslaat zal zien dat het woord 'schaamte' in de bijbel niet

**Schaamte klinkt
lichamelijk, maar
blijft daartoe
allerm minst beperkt**

zelden de betekenis heeft van de minder edele leden, om het met Paulus te zeggen. De schaamte ... als je die ontbloot bij een ander, dan ga je een uiterst gevoelige en beslissende grens over – zo leer je uit de wetten van het Oude Testament. Opmerkelijk eigenlijk dat dat de sfeer is van de richtlijnen van het Oude Testament, hoeveel er ook anders is tussen toen en nu. Dat er tussen de ene mens en de ander zo nadrukkelijk grenzen zijn getrokken. Verwonderlijk ook dat die boodschap van de Thora staande is gebleven, gezien alles wat er in die oude tijden op dit punt mis is gegaan.

Psychisch, geestelijk

Maar nu maak ik het breder. Schaamte klinkt lichamelijk, maar blijft daartoe allerm minst beperkt. Zoals ook 'het worden tot één vlees' uit het slot van Genesis 2 meer is dan alleen de seksuele gemeenschap. De naaktheid zonder schaamte betekent, dat de eerste mensen voor elkaar een open boek waren in tal van opzichten:

fysiek, psychisch, maar ook geestelijk. En dat alles was verankerd in een ongeschonden verhouding met God.

Noten:

1. In Opbouw, 39e jrg. nr 3,4 (10 en 24 februari 1995).

2. W.G. Rietkerk, Ik wou dat ik kon geloven; Kampen, 1992; p.65-77.

Stilgelegd

*Nu je is afgenomen
je bedrijvigheid,
is plotsklaps gekomen
een stille tijd.*

*Een tijd van verlangen
naar anders leven,
een tijd van ontvangen
wat God wil geven.*

Jeannette

Pastorale notities

A Dieu

*Zijn hand ligt roerloos
op het witte laken
precies zoals hij gister lag
alsook de dag daarvoor
vaalbleek
een lijkkleur bijna
een kaalgeplukte vogelvlerk
en zijn gespierde kaken
gaan nu al dagen*

*niet meer op en neer
zijn ogen zijn gesloten
als in een eindeloze slaap
er klinkt slechts het
gereguleerde druppen
van het infuus waarop
hij aangesloten is*

ik sta stil naast zijn bed

*verzonken in een vreemd verdriet
fluister dichtbij zijn oor
zijn naam
een bijbeltekst
een laatste groet
en laat hem dan voorgoed
alleen met God.*

Meint R. van den Berg, Groningen

Christus, de wortel Davids

Theologische scheppingsleer 3

A. Troost, Amsterdam

We zijn nu dus bezig met het onderwerp dat in de theologie meestal genoemd wordt 'De kosmologische betekenis van Christus', een onderwerp dat meestal direct verbonden wordt aan Col. 1:15-20.

1. Kosmologie

De vorige keer schreef ik al dat wie theologisch wil spreken over Christus, in de 'christologie' dus, daarin apriorisch uitgaat van een bepaalde geloofsvisie op Christus. De exegese van elk bijbelwoord over Christus wordt *ten diepste*, en in haar *religieuze gerichtheid*, (dus niet altijd in alle details) bepaald door het geloofsen ongeloofsantwoord op de vraag die Christus zelf aan zijn discipelen stelde: „en wie zegt gij dat Ik ben?” Het goede antwoord van Petrus berustte niet op theologische exegese, of welk ander 'vlees en bloed' ook. Hetzelfde geldt ook voor wie in een wetenschappelijk (eventueel theologisch) betoog spreekt over de kosmos of over een deel van die werkelijkheid. Daarom moeten we de vraag onder ogen zien wat die bewust of onbewust gehanteerde kosmologie aan geloof vooronderstelt, en aan wetenschap inhoudt, wanneer het betoog gaat over de betekenis van Christus voor de kosmos. Daarvoor is dan wel in het volgende nummer nog een slotartikel nodig.

2. Exegese

Paulus spreekt in het genoemde gedeelte van Colossenzen 1 een aantal rijke en diepe gedachten uit, die in de dogmatische theologie een grote rol spelen. Het gaat in hoofdzaak over de *heerschappij* van Christus over alle machten, al dan niet vijandig, en ook over de gehele schepping. Dat alles echter niet los gezien van de gemeente, en vooral, wat vaker gebeurt in het Nieuwe Testament, niet los gezien van wat God in en door Christus *'in den beginne'*, in de schepping, gedaan heeft. We zullen in deze artikelen ons hoofdzakelijk concentreren op de vraag wat het kan betekenen dat in vs. 16 staat dat God alle

dingen IN Christus heeft geschapen, dat Christus de 'eerstgeborene der gehele schepping' is (vs. 15) en dat alle dingen 'in Hem bestaan' (vs. 17). Nu ligt het voor de hand dat we in een theologisch betoog over de genoemde woorden, allereerst grijpen naar de wetenschappelijke commentaren op deze brief van Paulus, om na te gaan hoe de exegetische vakmensen met hun gespecialiseerde kennis van de bijbeltaal en de uitlegging daarvan, denken over deze uitdrukkingen. In 'Opbouw' dat geen vaktijdschrift is, moeten we ons streng beperken, en daarom koos ik als voorbeeld slechts één exegeet, nl. Herman N. Ridder-

*dat bijbelexegese
op cruciale punten
afhankelijk kan
zijn van een
filosofische
werkelijkheids-
beschouwing*

bos, die onder ons m.i. terecht een goede naam heeft als bijbelgetrouw exegeet met grote vakkennis. Hij gaat uitvoerig in op de exegese van de genoemde uitdrukking, en bespreekt dus ook heel wat opvattingen van andere exegeten hierover. Wie dat alles leest, komt er gemakkelijk van onder de indruk. Begrijpelijk dat Ridderbos zijn exegese inleidt met de woorden: „Over het 'in Christus geschapen' bestaat veel onzekerheid en verschil van mening”.

Dat geeft mij enige vrijmoedigheid hierover een betrekkelijk nieuwe hypothese voor te dragen.

3. Exegese is niet filosofisch neutraal

De gedachte dat exegese niet filosofisch neutraal is, is voor theologen moeilijk te verwerken. Ik weet het uit eigen ervaring in mijn beginperiode als theoloog. Je denkt bij jezelf al gauw: alle theologische problemen en verschillen moeten ten slotte opgelost worden door het nauwkeurig luisteren naar en verstaan van de bijbel. En dan kom je bij de exegese van de vakmensen terecht.

Ik herinner mij als de dag van gister,

dat de oudtestamenticus Prof. Jan Ridderbos, de vader dus van Herman, op een college in 1940, in de vorm van een grap (hij maakte vaak grappen op college), een gesprek met ons als studenten over de vele theologische discussies in de kerkelijke pers van toen, wilde beëindigen. Hij sloot af met de opmerking: hoe je het ook wendt of keert mijne heren, U komt ten slotte altijd weer terug bij mij, want de dogmatici moeten te biecht gaan bij de exegeten, en de exegese van het Nieuwe Testament berust op die van het Oude en dus komt U wel weer bij mij terecht.

Dat was natuurlijk niet zo persoonlijk en letterlijk zo bedoeld, daarvoor kenden we hem te goed. Maar uit dat grapje snoof ik wel de geur van een klassieke theologische traditie, die serieus van mening is dat er *binnen de sfeer van het orthodoxe schriftgeleef* geen ander laatste woord kon gelden, dan dat van de wetenschappelijk verantwoorde exegese. Het resultaat van die exegese werd dan ook, als de exegeet bekend stond als een schriftgetrouw christen, nauwelijks nog onderscheiden van het Woord Gods zelf. Vanuit de exegese werd dan, via de dogmatiek, de gehele theologie doortrokken van deze geur van een 'heilig' gezag. Zelfs onze belijdenis noemt nog de vroege theologen uit de tweede, derde en vierde eeuw m.i. ten onrechte 'Heilige Vaders' (art. 9 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis. De vrijgemaakte kerken hebben echter hier, gelijk ook elders, zonder veel ophef de tekst van de belijdenis een tikje gewijzigd.)

De velerlei exegese van het schriftwoord dat we thans bespreken, is er echter een duidelijk voorbeeld van dat bijbelexegese op cruciale punten afhankelijk kan zijn van een *filosofische werkelijkheidsbeschouwing*, van 'kosmologie' dus.

4. Ridderbos over het 'in Christus' geschapen zijn

Volgens Ridderbos in zijn commentaar op 'Aan de Kolossenzen' is het de bedoeling van Col. 1:16 de „allesbeheersende plaats van Christus in het geheel van Gods schepping tot uitdrukking te brengen”. Met name ook de afhankelijkheid van alle soorten

'hemelse machten' van Christus. De woorden 'in Hem geschapen' zeggen dan „dat het scheppingswerk Gods in gemeenschap met en onder de machtswerking van Christus tot stand kwam” (a.w. p. 138).

Ridderbos ziet hierin ook een analogie met de spreekwijze in Efeze 2:10 „Want zijn maaksel zijn wij, in Christus Jezus geschapen om goede werken te doen, die God tevoren bereid heeft, opdat wij daarin zouden wandelen”.

Deze voorlopige verklaring laat nog allerlei vragen open. Zo de vraag of Gods scheppingswerk 'in gemeenschap met Christus' hier gezien wordt als het scheppingswerk van God de Zoon, de 'Logos', waarbij dan onverklaard blijft waarom hier sprake is, niet van Gods Zoon, maar van 'Christus'. *Christus* is toch de specifieke naam voor het vlees geworden Woord? Als de Schrift spreekt over Christus dan mogen wij 'de twee naturen' toch niet scheiden? In dit geval zou die uitdrukking in onze tekst dus volgens Ridderbos moeten betekenen dat God alles schiep 'in gemeenschap met' Christus alleen naar zijn goddelijke natuur. Wanneer Ridderbos dan ook nog expliciet, en m.i. met een goed argument, de opvatting (o.a. van Calvijn) afwijst alsof hier 'in' verstaan moet worden als 'door' (dia) p. 140, dan blijft de vraag of deze merkwaardige uitdrukking 'in' zonder meer geïnterpreteerd kan worden alsof er 'in gemeenschap met' zou staan.

Zijn eigen verwijzing naar Efeze 2:10 gaat dan helemaal niet meer op! Het is alsof Ridderbos zelf het ongenoegzame van zijn kommentaar-in-eerste instantie (p. 138) heeft aangevoeld. Want hij komt er later op terug.

Na dit kommentaar bespreekt Ridderbos vrij uitvoerig een viertal andere opvattingen.

De meeste aandacht besteedt hij aan een als derde opvatting genoemde exegetische van het 'in' die hij 'lokaal-comprehensief' noemt. Zijn afwijzing van de nadere uitwerking van deze gedachte bij verschillende exegeten kan ik grotendeels bijvallen, maar niet geheel.

Met wat goede wil zou ik de kwalificatie 'lokaal-comprehensief' (in ideematige zin) kunnen toepassen op mijn eigen opvatting. Het hoofdbezwaar van Ridderbos tegen deze opvatting is, dat Christus dan mede als voorwerp van het scheppingswerk zou worden gezien.

Met name S. Hanson werkt deze opvatting uit in zijn *The Unity of the*

Church in the N.T. Ridderbos acht deze 'constructie' volstrekt onaanvaardbaar, omdat zij insluit dat „Christus mede tot object van Gods schepende werkzaamheid” wordt gemaakt. Hetgeen z.i. onmogelijk in de bedoeling van de apostel kan hebben gelegen.

Mijn vraag is: waarom zou dat niet kunnen? Christus was toch óók mens, en daarmee schepsel? En wordt Hij niet in vers 15 genoemd de *eerstgeborene der ganse schepping*?

5. Christus als 'de eerstgeborene van de ganse schepping'

De herhaalde scherpe afwijzing van de opvatting dat Christus volgens Col. 1:15 en 16 tot de schepselen behoort, maakt ons nieuwsgierig naar de exegetische die Ridderbos geeft van vers 15, waar deze uitdrukking letterlijk zo staat. Hij begint tot onze bevreemding al direct met de opmerking: „De bedoeling is niet Christus als eerste van alle schepselen aan te wijzen”. Zijn argument hiervoor lijkt mij onhoudbaar. Hij zegt: „immers volgt terstond, dat het gehele schepsel in Hem, door Hem en tot Hem is... zodat Hijzelf daarvan geen deel vormt.” De logica hiervan kan alleen iemand toespreken, die evenals Ridderbos geen antenne heeft voor een 'lokaal-comprehensieve' visie, die Christus ziet als de centrale geestelijke eenheids-'wor-

**dat alle dingen
in Christus
geschapen zijn
en daardoor
geconcentreerd in
Hem bestaan**

tel' van de gehele schepping in al haar concrete veelheid en verscheidenheid, en op deze wijze bij het schepsel inbegrepen is.

Toch dringt de tekst hem en ons m.i. naar die opvatting toe. Een paar regels verder (p. 136) zegt hij „dat de betekenis van Christus' verlossingswerk... haar grond vindt in Christus' prae-existentie en de Hem *als zodanig* (curs. A.T.) toekomstende, alles te boven gaande plaats in heel de schepping”. Moet hier, zo zou ik willen vragen, dan weer van de praeëxistente *Christus* de menselijke natuur theoretisch worden afgescheiden?

Wat blijft er van het 'in Christus geschapen zijn' dan nog over? Paulus zelf trekt uit zijn woorden de voor de hand liggende conclusie dat daarom

„alle dingen in Hem hun bestaan hebben” (vs. 17), namelijk omdat ze 'in Hem' geschapen zijn. Wat zegt het commentaar van Ridderbos dan daároveer?

Ridderbos geeft eerst een eigen en zeer exacte vertaling: „...alles heeft zijn bestaan tezamen in Hem”. Even verder zegt hij daarover: „Maar tevens heeft God heel het schepsel in Hem zijn tezamen-bestaan, zijn onderling verband gegeven. Buiten Christus is ieder schepsel en iedere macht gedesintegreerd. Alleen omdat en voorzover ze door Christus worden gedragen... hebben zij hun samenhangend en zinvol verband met alle andere schepselen. Ook hier wijst de apostel op Christus als dragende grond en *concentratiepunt van alle schepsel en alle macht*” (curs. A.T.). Dat is nu precies wat ook m.i. de tekst zegt, nl. dat alle dingen in Christus geschapen zijn en daardoor geconcentreerd in Hem bestaan. En wel in de zin van een in één 'punt' samengevat bestaan: wat Ridderbos treffend juist noemt het 'concentratiepunt'. Hij kan dus blijkbaar die 'comprehensieve' gedachte ook zelf niet missen.

6. Christus, de wortel Davids

In de Schrift wordt meermalen het beeld gebruikt van de 'wortel' om deze geestelijke verbondenheid met Christus tot uitdrukking te brengen. Christus wordt bijv. niet alleen Davids zoon en Davids Heer genoemd, maar ook 'de wortel' Davids (Openb. 5:5 en 22:6). Ook van deze uitdrukking hebben de door mij geraadpleegde uitleggingen (o.a. in de Verklarende Aantekeningen bij de NBG-vertaling), *in hun werkelijkheidsbeschouwing* geen plaats voor een (voltijdelijk) 'concentratiepunt'. Zij leggen de woorden uit alsof 'wortel' hier juist niet wortel betekent, maar scheut die uit een wortel voortkomt. Maar waarom zou Christus, in Wie alle dingen geschapen zijn, in Wie alle dingen bestaan en die inderdaad als een wortel alle dingen in zich heeft en 'draagt' (Hebr. 1:3), niet letterlijk de 'wortel Davids' kunnen zijn? Bij Jes. 11:10 zou een dergelijke exegetische (wortel in de zin van wortel-scheut) inderdaad denkbaar zijn. Maar meestal kan men uitgaan van het gewone woordgebruik, waarop Paulus zelf ook wijst, wanneer hij zegt in Rom. 11:18 „niet gij draagt de wortel, maar de wortel u”.

Greijdanus is wat nauwkeuriger als hij in zijn *Korte Verklaring* op Openbaring erkent, dat Christus 'eigenlijk' (!) de wortel van David was (p. 107), dat

„David aan Hem ontsproten was” (p. 331). Maar waarom dat merkwaardige 'eigenlijk'? Men zou kunnen zeggen: Greijdanus wil het niet ontkennen, maar doet er wel het zwijgen aan toe. Alleen maakt hij nog de opmerking dat David „er om Christus moest zijn”. Maar daarmee is hij van het onderwerp waar het over ging afgestapt. De teksten zeggen: Christus de wortel Davids, dus net andersom dan Greijdanus' verklaring dat David er om Christus moest zijn. Kennelijk is zijn aandacht weer geconcentreerd op het 'Zoon van David'-zijn van Christus. Maar dat is een ander onderwerp dan in de betrokken teksten aan de orde was.

O.i. was Christus inderdaad 'de wortel Davids' mede *omdat* Hij ook de wortel van de gehele schepping was. Bij een (in metaforische zin) 'lokaal-comprehensieve' uitleg van het 'in Christus' in Col. 1:16 is hier geen probleem meer.

7. De theologie van Ridderbos over de leer van Paulus

In zijn prachtige boek 'Paulus' (met de aanvechtbare ondertitel 'een ontwerp van zijn theologie') komt Ridderbos op de onderhavige kwestie terug. Opnieuw blijkt m.i. dat hij moeilijk kan ontkomen aan de gedachte die hij kennelijk niet bewust kan toelaten in zijn exegese, nl. dat Christus de *geschapen prae-existente* 'wortel' van de schepping is, dat alle dingen inderdaad *in* Hem geschapen zijn en daarom ook mede 'uit' Hem zijn voortgekomen; dat alle dingen nog steeds 'in Hem bestaan' als in een boven-tijdelijk concentratiepunt. Ridderbos spreekt nu (p. 83) over „de diepzinnige woorden, dat alles in Hem geschapen werd, wat in de hemelen en op de aarde is...” en „dat Hij vóór alles is en dat alles in Hem zijn gezamenlijk bestaan heeft”. Hoewel uit alles blijkt dat hij bij het woord Christus toch alleen denkt aan de nog niet vlees geworden, praeëxistente *Zoon van God*, wordt toch deze m.i. ongeoorloofde abstractie even aangevoeld, als hij schrijft op p. 69 „dat Paulus, als hij van Christus' praeëxistentie spreekt, deze niet *afgescheiden van*, maar juist *in haar gerichtheid* op Christus' openbaring in de heilsgeschiedenis beschouwt en ook benóemt”. Even verder: „Ook als de Praeëxistente is de Zoon van God de Christus, is Hij voorwerp van Gods verkiezing... in wie de genade Gods vóór eeuwige tijden aan de gemeente is geschonken...” Het komt mij voor dat dit de klassieke

gereformeerde leer is, die wij van harte bijvallen. Behalve dan de ook in deze woorden vanuit het geheel van Ridderbos' gedachtengang doorschemerende opvatting, dat er geen *mens Christus* prae-existent kan bestaan dan alleen in Gods raad en verkiezing. Niet in de schepping zelf. Met de ook m.i. juiste vermelding dat de praeëxistente Christus 'gericht' was op de vleeswording (ook als er geen zondeval was geweest?) doet niets af van het feit dat Ridderbos dan ten onrechte (anders dan Paulus) bij Christus' praeëxistentie wel degelijk abstraheert van de menselijke natuur, en de verhouding van de Zoon Gods tot zijn menselijke natuur in de prae-existentie *beperkt* tot een 'gerichtheid' en tot wat in de eeuwige Raad Gods was.

Opnieuw accentueert Ridderbos dat hij het maar moeilijk vindt. „Men heeft van dit 'schwer verständliche' 'in Hem' een ganse reeks van verklaringen gegeven” p. 83. Maar ook in dit dogmatologische boek kan Ridderbos als orthodox theoloog er haast niet aan ontkomen om expliciet te erkennen wat hij exegetisch niet kan toegeven. Op p. 432 schrijft hij over Christus: „Zowel *krachtens de schepping* (curs. A.T.) alsook krachtens het herstel van de verloren (!, A.T.) samenhang van alle dingen in Hem, vormt Hij het grote concentratiepunt van al wat in de hemel en op de aarde is”. *Krachten de schepping*, inderdaad. Zelf zou ik het niet beter kunnen formuleren. Dat Ridderbos vanuit de context grote nadruk legt op de 'analogie' van de schepping-in-Christus met de verhouding tussen Christus en de gemeente, is natuurlijk zeer terecht. Maar niet terecht is, dat hij van daaruit alles wat over het in Christus geschapen zijn en bestaan gezegd wordt, in zijn betekenis *versmalt* tot het hebben van heerschappij. Hoezeer dat ook juist is. Maar zo wordt wel precies en juist datgene, wat de kosmologische betekenis van Christus genoemd wordt, minstens voor een deel uit de tekst weggeëxegeseerd, en opgelost in de *soteriologische* centrumpositie van Christus in de gemeente, en pas als zodanig, nl. als 'Hoofd' van haar, ook in de kosmos. Ridderbos weet dan ook geen andere exegese van het 'in Hem geschapen zijn' dan dat hij daarin *de heerschappij* van Christus ziet aangeduid. Wat dan wel heel onbegrijpelijk zou zijn uitgedrukt. In een later artikel, na de huidige reeks, hoop ik te laten zien dat ook die 'heerschappij van Christus' door het nege-

ren van het 'in Hem geschapen'-zijn, wordt uitgehouden.

Het geciteerde brengt Ridderbos m.i. wel in de buurt waar hij terecht niet zijn wil, nl. bij de Barthiaanse en ook overigens modern-dogmatische *ineenschuiving van schepping en verlossing*. Daarin zien we vaak de 'natuur' eschatologisch in de 'genade' verdwijnen. Ook is te waarden dat hij met een door hem afgewezen 'lokaal-comprehensieve' exegese, die wij voorstaan, vreest dat hij terecht zou kunnen komen bij de christelijk-gnostieke speculaties inzake een kosmische hemelmens als tussenwezen tussen God en de materie. Maar tegelijk met deze caricatuur van de waarheid mogen we m.i. niet afwijzen datgene waarvan deze speculatieve caricatuur een mis-tekening is: dat alle dingen in Christus (God en mens) geschapen zijn. In mijn volgende artikel hoop ik dat nog nader toe te lichten. Want vooral hier zijn wijsgerig bepaalde werkelijkheidsvisies in het geding.

Ridderbos, en velen met hem, moet m.i. hier wel klagen over die 'moeilijke uitdrukking' vanwege een onbewuste niet-christelijke wijsgerige kosmologie, die hem belemmert de betrokken uitdrukking letterlijk te nemen en te verstaan als een aanduiding van de 'boventijdelijke' concentratie van al het bestaande in Christus. Hij is zich, puur traditioneel of 'klassiek', hier niet bewust van een ingevlochten filosofische tijds- en werkelijkheidsvisie die men 'functionalistisch', ontworteld of 'horizontalistisch' zou kunnen noemen. Dat wil zeggen: zonder een eenheid en totaliteit van alle functies in een 'volheid', wortel-eenheid of 'transcendent centrum'. Daarover in een slotartikel nog wat meer.

In memoriam ds. Cornelis Bakker

O. Mootweer, Enschede

We zijn diep geschokt door het overlijden van onze vriend en kollega Bakker. Het is zo plotseling gegaan. Na een operatie aan zijn hart in april jl. vorderde de revalidatie en was er sprake van een bepaalde hervatting van de arbeid.

Hij zou weer gaan preken en enkele meditaties schrijven voor het provinciale kerkblad. En verder was hij van plan opnieuw enkele hulpdiensten te verrichten in de vakante gemeente van Enschede-Noord. Een week voor zijn sterven hebben we elkaar nog ontmoet en een fijn gesprek gehad. Hij was opgewekt en zag het weer helemaal zitten. En dan komt daar onverwachts in de vroege morgen van woensdag 23 augustus jl. het einde van zijn leven op aarde. Dat is voor ons onbegrijpelijk! Een intens diep verdriet is het leven van mevrouw Bakker en van de kinderen en kleinkinderen alsook van de verdere familie binnengekomen.

De vragen vermenigvuldigen zich. Het zijn vragen, die tevergeefs op een definitief antwoord wachten. We klagen: Waarom toch, HERE, heeft U deze trouwe dienstknecht weggenomen? Waarom heeft U de dood de kans gegeven inbreuk te plegen op het levensgeluk van mensen, die zo sterk in liefde op elkaar betrokken waren? Ds. en mevrouw Bakker hadden zó fijne huwelijksbanden aan elkaar en de gehechtheid van en aan de kinderen en kleinkinderen was zo enorm sterk! Zijn zusters, schoonzusters en zwagers hielden zoveel van hem. En in Enschede-Zuid was men zo op ds. Bakker gesteld. Er was tussen de gemeente en het gezin Bakker zo'n stevige relatie gegroeid. En ook in Enschede-Noord waardeerde men deze dienaar van het Woord bijzonder! Waarom doet U zulke dingen toch, HERE God?

Maar zo moeten we tegelijkertijd onszelf corrigeren! Want God heeft ds. Bakker niet zonder meer weggenomen, maar thuisgehaald! Hij vindt nu bij zijn hemelse Vader in Christus rust

en vrede voor eeuwig. Daarom kan onze klacht geen aanklacht worden. Want dan zouden wij doen alsof wij het beter weten dan onze majestieus-telijke God. Hoe zouden wij ooit de Vader der lichten ter verantwoording durven roepen? Wij mogen en moeten bidden om volle overgave aan zijn wil. Dan gaat het wel door de diepte heen. Maar dan ontwaren wij Gods innige ontferming over zwaar beproefde mensen. Dan worden wij niet opstandig tegen het beleid van de Almachtige Schepper van hemel en aarde. Dan ervaren wij in het donkere dal van smart en rouw Gods oneindige liefde.

Dominee

Cornelis Bakker werd op 19 februari 1928 te Leerdam geboren. Hij bezocht het gymnasium in Gorinchem en studeerde vervolgens aan wat men nu noemt de Theologische Universiteit (Broederweg) te Kampen. Als student nam hij wel deel aan allerlei activiteiten, maar trad hij niet op de voorgrond. Na afronding van zijn studie betrok hij met zijn Grietje in maart

**niet zonder meer
weggenomen, maar
thuisgehaald**

1957 de pastorie van Twijzel in Friesland. Zij hebben daar goede jaren gehad. Daarna volgde Pijnacker, een kleine gemeente, die hij met enthousiasme diende.

In 1965 kwam kollega Bakker naar Twente om zich te verbinden aan Oldenzaal en Glanerbrug. Daar heeft ds. Bakker zijn kerkelijke strijd gestreden. In 1969 werd hij door de kerkeraad van Oldenzaal geschorst in zijn ambtelijke dienst. Hij voelde zich daarvoor diep gekwetst. Het ergste vond hij, dat hij van het Heilig Avondmaal

werd afgehouden. Hij heeft aan de kerk geleden. Maar hij wist in het geloof met blijdschap zijn weg weer te vinden. Hij had een goed geweten, want hij had nee gezegd tegen schromelijk onrecht in de kerk van Christus. Toch heeft het hem door Gods genade niet verbitterd. Hij mocht ervaren, dat de meerderheid van de kerkeraad en de gemeente van Glanerbrug achter hem bleef staan. Ook waren er broeders en zusters uit Oldenzaal, die de schorsing van hun predikant niet konden accepteren.

Na de breuk werd ds. Bakker dominee in de Ned. Geref. Kerk te Enschede-Zuid. Die gemeente heeft hij als een trouwe herder 23 jaar mogen dienen. Zijn vrouw is hem daarin tot grote steun geweest. Tevens stonden zijn kinderen vol liefde rondom hem. Ook na de emeritering in mei 1993 bleef de band aan Enschede-Zuid bewaard.

Opgewekt en nederig

Kees was een opgewekt mens. Hij kon niet tegen conflicten. Als het door zijn impulsief optreden eens een enkele keer uit de hand liep, stelde hij zich aanvankelijk absoluut op. Maar als anderen hem bij de oplossing van

het konflikt de helpende hand boden, aanvaardde hij die graag en was hij de eerste, die over de brug kwam tot herstel van de goede verhoudingen. Dat sierde deze christen! Als predikant van Enschede-Zuid kwam hij tot volle ontwikkeling. Met grote toewijding verlichtte hij zijn arbeid en door steeds meerderen werd hij gewaardeerd. Zijn prediking was in de goede zin van het woord aktueel. Maar bovenal ging het hem erom de Christus der Schriften te verkondigen. Theologisch was kollega Bakker goed op de hoogte van de jongste ontwikkelingen, maar hij ventileerde dat niet opzettelijk. Ik heb Kees goed leren kennen in onze gemeenschappelijke Enschedese periode. Hij kon wel eens fel zijn, maar was een broeder met een teer hart. Hij had geen verbeelding en was in de omgang ongekunsteld. Met velen heb ik van zijn originele geestigheid met volle teugen genoten. Zijn nederigheid bleek mij opnieuw toen hij Ridder was geworden in de Orde van Oranje Nassau. Hij zei tegen mij: „Otto, waaraan heb ik dit verdiend?” Natuurlijk was hij er wel blij mee! Wat dacht u! Hij genoot van het leven. In dienst van de kerken was niets hem teveel. Aan het werk van verschillende commissies heeft hij zijn krachten gegeven. In de regio Enschede-Zwolle is hij vele jaren o.a. examiner O.T. geweest. Dat lag hem!

Maandag 28 augustus jl. hebben wij van onze vriend en broeder afscheid genomen via een rouwdienst in de Vredeskerk te Enschede. Drs. Joh. de Jonge ging daarin voor en sprak over Johannes 11:25, 26. Ds. Bakker wist zich zondaar en daarom aangewezen op Gods genade. Hij vertrouwde op zijn Heiland, die gezegd heeft: „Ik ben de opstanding en het leven”. Zo kon hij op Gods tijd sterven. De HERE vertrooste zr. Bakker en de hele familie en ons allemaal met zijn rijke beloften!

Hoe houden we de kerk bij de jeugd? (2)

R.R. Garzevoort, Doorn

Als het gaat om de kerkelijke structuur lopen we aan tegen hetzelfde probleem als bij de kerkelijke leer en de kerkelijke moraal. Ook hier zien we in de openbaring van God een beweging die alle menselijke structuren omvergooit.

De kerkelijke structuur

Ik wijs alleen op het punt dat er een kennelijk onverzagbare behoefte is van de kant van de mensen om speciale heilige plaatsen, tijden, mensen, gebruiken en woorden te scheppen. In die heiligheid wordt dan iets openbaar van de goddelijke wereld. De HERE echter bindt zich niet of nauwelijks aan die heilige elementen. Hij maakt er op bepaalde momenten gebruik van, maar wezenlijk is dat de schepping in de Schrift radicaal ontgoddelijkt wordt. God zelf is te groot en te onnoembaar om Hem gestalte te laten krijgen binnen het aardse, het concrete. Zo worden de afgoden van zon en maan aan de kaak gesteld, zo worden de priesters van Baäl ontmaskerd, zo scheurt het voorhangsel van de tempel. En als God een nieuw begin maakt, dan houdt dat een omverwerping van het bestaande heilige in.

Binnen de kortste keren echter ontstaat er een tegenbeweging waarin opnieuw heilige plaatsen, tijden en mensen worden aangewezen. De kerkgeschiedenis staat bol van de voorbeelden, maar ik noem u alleen de opkomst van het priester- en pausdom, van de gewijde plaatsen, van de biechtpraktijk. In de Reformatie worden die opnieuw radicaal ontgoddelijkt, ontwijd, en ontstaat er een nieuwe nadruk op de alleenheerschappij van het Woord, op het priesterschap van alle gelovigen, op de geestelijke betekenis van de verzoeining. Opnieuw worden daar elementen van het verheiligen zichtbaar. De fundamentalistische nadruk op de kaften van de Bijbel, de vergoddelijking van een bepaalde vertaling, de strijd tussen psalmen, geselecteerde gezangen en overige liedjes die al dan niet mogen, enzovoorts. Op een ander

front zien we de langzame opwaardering van de ambten, totdat ze zo bijzonder zijn en zo anders dan wat van ieder christen verwacht wordt dat we er vijftien jaar voor nodig hebben om de beslissing over vrouwelijke diaconen zelfs maar aan de plaatselijke gemeente over te laten, terwijl het avondmaal onder ons zo geformaliseerd en verheiligd is dat de kinderen daar bij voorbaat niet bij mogen horen. Nog een ander voorbeeld zien we in de omgang met het AKS dat onder ons een heilzame werking heeft gehad in het vasthouden van elkaar, maar dat soms zo gekoesterd wordt dat daardoor de eenheid met broeders en zusters in andere kerken onder druk kan komen te staan.

Nu gaat het niet om de concrete voorbeelden op zich, en in vergelijking met andere kerken hebben we maar een zeer losse structuur, in elk geval op landelijk vlak. Waar het om gaat is dat achter de gevoelige discussies zichtbaar wordt, en uit het feit dat de discussies zo gevoelig zijn blijkt, hoe sterk de gegroeide structuren zijn. We lopen – net als andere kerken – het voortdurende gevaar dat onze waar-

het gevaar dat onze waardering voor de traditie omslaat in een doodsd traditionalisme

dering voor de traditie omslaat in een doodsd traditionalisme. Om het met een citaat te zeggen is het verschil dit: traditie is het levende geloof van de doden, traditionalisme het dode geloof van de levenden.

Het is begrijpelijk dat jongeren zich tegen de strakke structuren keren, omdat ze daarin weinig meer van het levende geloof kunnen ontdekken. Het vaste ritueel van de zondagse eredienst wordt week aan week afgewerkt, en hoezeer ook de prediker mag trachten aan te tonen dat het Woord van God van betekenis is voor het leven nu, de starre vormen maken dat bijna onverstaanbaar. Het zal er op aan komen opnieuw zichtbaar en

ervaarbaar te maken dat we leven met Christus. We zullen de structuren ondergeschikt moeten maken aan die levende omgang met de Heer. Alleen wanneer de kerk – ook in de structuur – teruggaat naar Christus zal ze de jeugd bij Christus kunnen brengen of houden.

Vernieuwing van het christendom?

Het is tijd de balans op te maken. De genoemde voorbeelden zullen genoeg meningsverschillen en weerstanden oproepen. Elk van die punten is ook geschikt voor avonden gespreksstof. Het zou echter jammer zijn als daar de bespreking van dit onderwerp in zou verzanden. Veel wezenlijker is wat voor al deze drie punten geldt: het is noodzakelijk om de openbaring, het evangelie concreet gestalte te geven, maar op het moment dat je dat doet verwijder je je van de kern. Daar ligt ook een wezenlijk probleem als het gaat om de jeugd. Er zijn er inderdaad die Christus vaarwel zeggen. Veel vaker echter zeggen ze de vormen vaarwel die wij ze geleerd hebben, en dat kan op zijn beurt betekenen dat ze het gevoel hebben of krijgen dat dat ook betekent dat ze het geloof vaarwel moeten zeggen. Naar mijn overtuiging liggen voor veel jongeren – en niet alleen voor hen – de drempels niet zozeer in de kern van de zaak, maar in de franje. Franje die in de kerk de centrale rol lijkt te spelen. Vandaar de terugkerende stelling: alleen wanneer de kerk terug gaat naar Christus zal ze de jeugd bij Christus kunnen brengen of houden.

Wanneer we dat serieus nemen komen we echter voor een nog indringender vraag te staan: is het werkelijk mogelijk om van achter leer, moraal en structuur terug te keren naar Christus. Is een radicale vernieuwing van kerk en christendom mogelijk, zodat de openbaring van God weer verstaanbaar gaat worden, ook voor jonge mensen van deze tijd. Op die vraag zullen we nu in moeten gaan. Gezien de scherpheid van de voorgaande aanklacht is het een vraag waar we met enige zorg aan zullen beginnen. Al te vaak en al te makkelijk hebben christenen en kerken van alle tijden gemeend de kern van de openbaring vastgehouden of herontdekt te hebben, waarbij achteraf bleek dat ook zij sterk bepaald waren door hun eigen denken en hun eigen cultuur. Daar moeten we ook niet té krampachtig over doen. Zoals gezegd kan het evangelie niet zonder verwoording,

zonder concretisering. Ook voor onze eigen tijd en onze eigen situatie hebben we een gestalte van de openbaring nodig om niet te verzanden in de vaagheid. In Bijbelse termen: we hebben een beeld van God nodig zonder ons een beeld van Hem te mogen vormen. Het christelijk leven zal altijd onder die spanning blijven staan: enerzijds vorm geven aan, concreet maken, anderzijds voortdurend beseffen dat God anders is.

Dat kan verwoord worden als een 'radicaal' christendom. Radicaal betekent enerzijds dat er consequenties worden getrokken, dat het inhoudelijke ook in concrete zin gestalte krijgt. Of om het wat praktischer te zeggen: Radicaal zijn betekent dat het geloof in duidelijke leerstukken, een duidelijke moraal en een duidelijke structuur wordt uitgewerkt. Het 'woord' radicaal wijst echter ook op iets anders. Het is afgeleid van het woord 'radix', dat wortel betekent. Daarom betekent radicaal ook dat we alle franje loslaten en teruggaan naar de kern, naar de wor-

alle franje loslaten en teruggaan naar de kern

tel. In dit geval: de wortel Davids, Jezus Christus. Los van alle systemen zullen we het totale christelijke leven opnieuw moeten ijken en normeren aan de openbaring van onze Heer. Zo zal er een christelijk leven en een christelijke kerk mogen ontstaan waar we ons verwonderen over het geheimenis van de levende God, voordat we dat in de dode letter van de leer verwoorden. Waarin we ons koesteren in de openbaring van de goddelijke genade en barmhartigheid, voordat we dat in de moraal uiteenzetten. Waarin we de ruimte van de Geest ervaren, voordat we dat kerkeren in een vaste orde.

Die vernieuwing is mogelijk, maar of het ook daadwerkelijk zo radicaal zal plaatsvinden is de vraag. Wij mensen – ik sluit mezelf bewust in – hebben behoefte aan veiligheid en zekerheid. De weg die gegaan moet worden is meer de weg van het avontuur. Het is als Abraham geroepen worden, als Israël door een woestijn durven gaan. Van die roepstem weten we, maar of we het aandurven onze maatschap en de vleespotten van Egypte achter te laten is nog de vraag. Toch raakt dit naar mijn besef de kern van de zaak. Als we belijden dat onze 'enige' troost

is dat we het eigendom van Christus zijn, dan zullen we ook alle andere troost en valse zekerheid los moeten laten.

Hoe houden we de kerk bij de jeugd?

We keren terug naar de concrete vraag: Hoe houden we de kerk bij de jeugd? Daar is al van gezegd dat om verstaanbaar te zijn voor jonge mensen vandaag de dag het noodzakelijk is dat de kern van het geloof, van het evangelie, helder is en niet verborgen raakt achter de uitwerking. Dit hele betoog komt er in wezen op neer dat teruggaan naar de Here Jezus Christus nodig is, niet alleen om het contact met de jongeren mogelijk te maken, maar ook en in de eerste plaats om waarlijk kerk te zijn. Over de praktische uitwerking is elders veel meer gezegd en geschreven. Hier wil ik nog één stap verder gaan.

Voor het behoud van de kerk – en ik bedoel dat in de zwaarste zin van het woord – is het noodzakelijk om de jongeren van deze tijd tot bondgenootschap te roepen. Het gaat niet alleen om het terugroepen van jeugd die dreigt af te dwalen, en die moet weerkeren in het schip van de kerk. Het zijn niet alleen de kerkverlaters of de twijfelaars die een probleem hebben. Wij – als kerk – hebben een probleem. Het is wel verleidelijk om dat af te wentelen op de jongeren, alsof wij de trouwe gelovigen zijn en zij de wereldse afvalligen, maar dat lijkt me geen vruchtbare benadering en ook geen eerlijke.

Misschien komen we verder als we de jongeren, en juist ook de opstandigen en afvalligen, gaan zien als een deel van de oplossing. Zij zijn het immers die in het midden van deze wereld hun plaats aan het zoeken zijn. Ze leven in een tijd en een cultuur die hen en ons dwingt de oude verworvenheden opnieuw kritisch te bezien. Bij de kenmerken van het denken van deze tijd hoort het serieus nemen van het eigen gevoel, van het zoeken naar ervaring. Er hoort bij het expliciet vragen naar de bruikbaarheid van overtuigingen, enzovoorts. Daar is natuurlijk ook juist van christelijke zijde heel wat tegen in te brengen. De ontwikkelingen in de wereld zijn niet neutraal, maar vertonen ook sterke anti-christelijke tendensen.

En toch. Het is de vraag of onze vormen, leerstellingen en moraal zoveel christelijker zijn. Zijn wij niet evenzeer bepaald door bepaalde culturen en invloeden? Is onze benadering werke-

lijk christelijker, of is het niet meer dan een wereldse vorm uit een tijd die inmiddels achter ons ligt? Dit zijn de fundamentele vragen, die beantwoord moeten worden om te komen tot een vernieuwd en radicaal christendom, tot een kerk die weer waarlijk 'des Heren' is. Waarschijnlijk hebben we de confrontatie met deze wereld nodig om gedwongen te worden onze vormen en ideeën opnieuw te ijken aan de Schrift. Waar zouden we dat beter kunnen doen dan in de relatie met jonge mensen uit onze kerken die gepokt en gemazeld zijn in de hedendaagse leefwereld?

Zo kunnen we ons voordeel doen met kerkverlaters, zowel zij die de kerk als geheel de rug toe keren omdat het daar verwoorde geloof volstrekt irrelevant lijkt voor hun leven, als zij die overgaan naar evangelische bewegingen omdat ze daar iets van de levende spiritualiteit, van het werk van de Geest ontdekken. Wanneer we hen tegemoet treden met een oordeel over hun weerstand ontnemen we hen en onszelf de mogelijkheid om uit de dogmatische en morele loopgraven tevoorschijn te komen en opnieuw te leren omgaan met de levende God. Zo gaat het uiteindelijk niet om een praktische vraag alleen. Het is geen kwestie van methoden en technieken om jongeren vast te houden. Zelfs is het onvoldoende om alleen ons geloof aan het door te geven. Het zal er op aan komen de jongeren zelf serieus te nemen, van hen te willen leren, en samen met hen te willen zoeken naar het hart van het geloof. Misschien dat we dan met hen kunnen leren hoe we de kerk bij Christus kunnen houden. Dan kunnen we over en weer en gelijkwaardig verantwoording vragen en afleggen van de hoop die in ons is. Bondgenoten op de weg van Gods verbond.

Noten:

1 Lezing, gehouden op de ouderlingenconferentie 1994

J.W. Schulte Nordholt

dichter en historicus

Peter Sierksma, Utrecht

Op 15 augustus overleed op 74-jarige leeftijd Jan Willem Schulte Nordholt. Op de dag van zijn dood, vlak voordat hij stierf aan een hartaanval, verstuurde hij nog een laatste stuk naar de redactie van Trouw; en zo eindigde hij zijn leven even schrijflustig als het („Werd ik niet met pen en inkt geboren?”) ook begonnen was.

Er ging geen dag voorbij dat hij niet schreef. Zelfs toen hij in 1983 voor de eerste maal door een hartaanval getroffen werd, kon hij het, gelegen aan de monitor, niet laten zijn 'hartschrift' in een gedicht vast te leggen. Meestal schreef hij al zijn stukken met pen en inkt, maar de laatste jaren, toen het schrijven met de hand hem na een beroerte in het voorjaar van 1990 steeds meer moeite kostte, maakte hij gebruik van de 'tovermachine', zoals hij zijn pc noemde.

Dichter en historicus

Dichter, psalmdichter ook, en historicus. Dat dubbelspoor kenmerkt de hele loopbaan van Wim Schulte Nordholt. Maar misschien moet ik de historicus op de eerste plaats zetten. Want hoe de poëzie ook zijn leven vulde, hij beschouwde zichzelf toch altijd als een 'minor poet', een zondagsdichter, en niet zoals dat bijvoorbeeld voor zijn vriend en collega-psalmberijmer Guillaume van der Graft (Willem Barnard) wel gold en geldt, als een dichter pur sang. Tegenover Hans Werkman for-

muleerde hij het in 1988 in het Christelijk literaire tijdschrift Woordwerk zo: „Ik ben ontsnapt in de geschiedenis en Ad den Besten in zijn Duitse literatuur, in Hölderlin, maar Willem Barnard schrijft dan wel allerlei boekjes en beschouwingen, maar eigenlijk is hij alleen maar dichter.” Schulte Nordholt, die samen met Barnard, Den Besten en ook Muus Jacobse (Klaas Heeroma 1909-1972) en Jan Wit (1914-1980) verantwoordelijk was voor de samenstelling van het 'Liedboek voor de kerken' (1973), zag zichzelf daarentegen meer als een doorgever. Minder oorspronkelijk dan Barnard, maar misschien daarom juist ook weer geschikter als vertaler. Hij wilde, zo vertelde hij in 1983 voor de NCRV-radio, alle eerbied en respect betuigen aan de oorspronkelijke dichter. Met zijn bewerking van William Cowpers 'God moves in a mysterious way' (Lied 447) in het hoofd zei hij: „Ik wil die woorden weer horen, alsof ze nog nooit gezegd waren, alsof ik ze voor het eerst hoor. Als ik dat niet bereik, dan ben ik toch eigenlijk maar op een klungelige manier aan het vertalen.” Voor het Liedboek berijmde en vertaalde Schulte Nordholt maar liefst 79 liederen en 40 psalmen. Als mooiste noem ik Lied 290 van Isaäc Watts, dat ook tijdens zijn afscheidsdienst in Wassenaar gezongen werd, Lied 398 (naar een gedicht van Bonhoeffer, toen deze tijdens de oorlog op zijn executie wachtte in zijn dodencel) en Psalm 139 die de dichter zelf zeer na aan het hart lag.

Nestor van de Amerikanistiek

Jan Willem Schulte Nordholt werd op

„Met kijken overbrugde ik de kloof
van licht en schaduw, beeld en spiegeling,
mijn wetenschap en mijn verwondering,
en enkel door het oog was mijn geloof,

mijn zon mijn god. Of andersom misschien?
Ik heb toch ooit Prudentius vertaald:

Alles krijgt kleur en glans en licht
in 't glanzen van zijn aangezicht.

Daar hoort de Prediker bij aangehaald:
Zal ooit het oog verzadigd zijn van zien?”

12 september 1920 in Zwolle geboren. Als jongen uit een gereformeerd gezin met zes kinderen, groeide hij op tussen de suikerwaren, pepermunt en drop, waar zijn vader in grossierde. Onder het pseudoniem W.S. Noordhout debuteerde hij in 1943 met de clandestien uitgegeven bundel 'Het bloeiend steen'. De gedichten werden voor het grootste deel in het Scheveningse Oranjehotel geschreven, waar hij na het verspreiden van Vrij Nederland een jaar lang gevangen zat. Na de oorlog studeerde Schulte Nordholt geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en leerde daar zijn docenten Romein en Presser kennen. In 1951 promoveerde hij bij de classicus David Cohen op het proefschrift 'de

lijkheden daar tegenover als belangrijkste thema koos.

Mededogen en verwondering

Er valt nog zoveel over Wim Schulte Nordholt te zeggen en te vertellen, er zou een heel Opbouw-nummer voor nodig zijn om hem en zijn werk in al zijn veelzijdigheid recht te doen. Maar als er iets is achter dat leven en werk, wat ik graag wil benadrukken, is dat het grote enthousiasme waarmee Schulte Nordholt de wereld tegemoet trad. Ik weet, hij had naast die enthousiaste, idealistische kant, ook een sceptische, meer afwachtende, ja zelfs fatalistische kant zoals hij het zelf eens, verwijzend naar zijn Sallandse afkomst, zei – maar boven alles is zijn

hem in de eerste manier een zaak van zien. Toen hij in september 1985 65 jaar werd en bij die gelegenheid het biografische gedicht 'Ogentroost' voorlas, eindigde hij daar dan ook mee. Want anders dan wij, gereformeerden, vaak gewend zijn, zocht hij zijn geloof vooral in het Licht, dat eigenlijk te groot is om te zien, het Licht van Jesaja en Johannes, de evangelist, waar wij slechts verwonderd naar kunnen staren. Wim Schulte Nordholt keek en geloofde. Met de grote schuldenlast van Calvijn had hij minder op. Toen hij mij eens vroeg naar mijn achtergrond en ik hem vertelde dat ik Nederlands gereformeerd was („Ja, van Schilder en daar weer een verlichte afsplitsing van”) zei hij met evenveel begrip als medelijden: „Ach, jullie moeten zoveel.” Alsof de zonde de genade en daarmee de levensvreugde ondanks alles toch nog zo vaak in de weg zat. Schulte Nordholt wenste zich dan ook niet aan een of andere dogmatiek te binden. Net zoals hij de vrijzinnige theologie van 'God als goede vriend' verwierp, verwierp hij het stellig weten zoals de Heidelbergse catechismus Gods bedoelingen samengevat heeft. Voor hem bleef het geloof iets ondoorgrondelijks houden. „Ik denk alleen maar dichtertijl”, zei hij dan. En zo bleef hij een Thomas, zich bewust van zijn eigen nietigheid en ongeloof, maar paradoxaal in dat besef („Hoe blind vanuit zichzelf is het menselijk gezicht./Godzelf vertaalt de duisternis in eindelijk eeuwig licht”) juist ook in staat om te geloven als een kind. Op 12 september, tenslotte, zou Schulte Nordholt 75 jaar geworden zijn; hij heeft die verjaardag niet meer mogen vieren. Maar gelukkig is zijn werk er nog. Zijn historisch werk om te beginnen, maar ook zijn verzamelde gedichten, vertalingen en liederen. Het liefst zou ik er zeven maal zeventig citeren, zoveel heeft hij er wel geschreven. In het land, waarvan Augustinus zei, dat wij daar ooit zullen vinden wat wij hier wensen, moet Jan Willem Schulte Nordholt nu aangekomen zijn. En ik weet bijna zeker dat hij behalve profeten als Jesaja, Johannes en Martin Luther King, en de talloze dichters die hij in zijn hart toeliet, ook zijn blinde vriend Jan Wit teruggevonden heeft, kijkend en al, en het Licht zelf, waarvan hij op aarde al zo vertwijfeld en verwonderd kon genieten.

(Peter Sierksma studeerde Amerikaanse geschiedenis in Leiden en is nu kunstre-dacteur bij Trouw.)

*Dankbaar voor het zonlicht van omhoog
ga ik door 't gezaaide van de geest,
en ik oogst met een aandachtig oog
wat mij altijd dierbaar is geweest.*

*En ik schrijf met een bezonnen pen
woorden van verwondering erbij,
omdat ik zo diep verbonden ben
met die wereld, zij weerspiegelt mij.*

*En zo keer ik door een spiegel heen
in het land terug waar woord en beeld
zijn verzoend en als geliefden één,
waar het leven niet meer is verdeeld.*

tuin der Hesperiden', over Griekse voorstellingen van het paradijs. Vijf jaar later volgde zijn eerste studie over de geschiedenis van de slavernij in de Verenigde Staten van Amerika, 'Het volk dat in duisternis wandelt'. De liefde voor Amerika bepaalde verder zijn spoor in de geschiedenis. Hij schreef een biografie over president Lincoln (1959) en werd in 1963 benoemd als lector en drie jaar later als hoogleraar in de geschiedenis en cultuur van Noord-Amerika in Leiden, waar hij tot zijn afscheid in 1983 doceerde en uitgroeide tot de nestor van de Amerikanistiek. Zijn talloze boekbesprekingen en beschouwingen over de Amerikaanse politiek in de krant daargelaten, richtte Schulte Nordholt zijn aandacht vooral op de Amerikaans-Nederlandse betrekkingen tijdens de 18e eeuw (Voorbeeld in de verte, 1979) en het leven van president Woodrow Wilson (1990), met wie hij zich zo verwant voelde. In 1985 verscheen zijn standaardwerk 'Triomf en tragiek van de vrijheid' waarin hij de spanning tussen idealisme en realisme, tussen de grote dromen van de mensen en de vaak bittere werke-

werk bepaald door mededogen en verwondering. En wie daar oog voor had, werd daar door geraakt. Toen ik hem tijdens mijn studie in Leiden begin jaren tachtig wat beter leerde kennen, viel me dat ook het meeste op: Hier stond geen cynicus die vanaf een grote berg op de wereld neerkeek en haar genadeloos analyseerde, nee, hier stond een bewogen verteller, die oog had voor al die grote, ijdele en ook dwaze mensendromen die in de geschiedenis meestal zo tragisch eindigen. Of het ging om de ideale stad op de berg van de eerste pilgrimfathers in het zeventiende-eeuwse Nieuw Engeland, om het ideaal van wereldvrede van Woodrow Wilson of om de droom van Martin Luther King ging, dat maakte in wezen niet uit.

Kerk en geloof

De dichtertijlke levenshouding, die haar wortels in de romantiek van de achttiende eeuw vond en die zijn kijk op de geschiedenis voor een belangrijk deel bepaalde, is ook terug te vinden in de manier waarop Schulte Nordholt naar de kerk en het geloof keek. Keek, want denken en geloven was voor

Van Nederlands Gereformeerd tot Nederlands Sjamaan

H. Algra, Den Helder

In 1987 verscheen de eerste druk van 'Wegwijs in gelovig Nederland'. Het boek was eigenlijk een soort encyclopedie van kerkelijk Nederland. Het kreeg veel belangstelling, zodat al snel een bijdruk nodig was. Onlangs verscheen een tweede - geheel gewijzigde - druk.

De inhoud van 'Wegwijs in gelovig Nederland' vertoont overeenkomsten met een klassiek standaardwerk op dit gebied: 'Kaart van kerkelijk Nederland' (door dr. C.N. Impeta). Toch zijn er ook veel verschillen. 'Wegwijs' is breder van opzet. In het klassieke werk van Impeta worden vooral de kerkgenootschappen belicht. Ook werd door Impeta ingegaan op enkele bekende theologische discussies (we vinden in de 3e druk zelfs de volledige tekst van de Open Brief aan de Tehuisgemeente). Die leerstellige thema's komen in het register terug. 'Wegwijs' ademt veel meer de sfeer van de moderne tijd. Kerkgenootschappen komen aan bod, maar ook allerlei andere religieuze stromingen. De theologische discussies zijn meer naar de achtergrond gedreven. Men vindt ze niet in het uitgebreide register terug.

De nieuwste druk van 'Wegwijs' ademt nog meer de sfeer van een veranderende tijd. Het boek is een flink stuk dikker dan de vorige editie. De vorige versie telde 276 bladzijden, de onlangs verschenen editie heeft ruim 400 bladzijden. De oplettende lezer valt het op dat de titel van het handboek ook is gewijzigd: het heet nu 'Wegwijs in religieus en levensbeschouwelijk Nederland'.

Een wonderlijke mengeling

Het handboek is dikker geworden, maar dat wil niet zeggen dat Nederland kerkser is geworden. Wel lijkt de belangstelling voor levensbeschouwelijke zaken toegenomen. Wat vooral opvalt in de nieuwe druk is het grote aantal oosterse, mystieke en New Age bewegingen dat is opgenomen. Ze

worden zij aan zij vermeld met allerlei kerken en groeperingen. Deze wonderlijke mengeling werkt in zekere zin bevreemdend. Voor de doorgewinterde Gereformeerde kerkganger is het even slikken. Hij vraagt zich ongetwijfeld af of het wel terecht is dat de Nederlands Gereformeerde kerken op de voet gevolgd worden door het Nederlands Instituut voor Sjamanisme en Ritueel. Je kunt een orthodox protestantse kerk toch niet op één lijn stellen met zo'n puur heidense denkwijze? Die visies zijn toch niet gelijkwaardig? Anderzijds is de vermelding van allerlei stromingen ook verhelkend. Zelfs bewegingen als De Vrije Gedachte en het atheïsme zijn in het boek opgenomen. De aanhangers denken 'vrij' te zijn van geloof, maar in wezen gaat het bij hen ook om een vorm van geloof. Enigszins opmerkelijk is de vermelding van stromingen als Yoga en macrobiotiek. Waar ligt eigenlijk de grens tussen een religie en een bepaalde levenswijze? Toch geldt ook hier: helemaal vreemd is deze vermelding niet, want veel gedachten uit de Yoga en de macrobiotiek vinden hun oorsprong in oosterse godsdiensten.

Uit het oosten

Wie denkt dat het wel meevalt met de oosters georiënteerde religieuze stromingen in Nederland moet dit boek

*Voor
de Gereformeerde
kerkganger is
het even slikken....*

maar eens op een willekeurig aantal pagina's open slaan. We doen een greep onder de letter A. Daar treffen we aan: de Agni Yoga Stichting, Ammachi, de Ananda Marga Pracaraka Sangha, de Orde van Arya Maïtreya Mandala, de Arya Samaj, Ashram-Amsterdam (centrum voor Vedameditatie), Association Zen Internationale, Aurobindo Ghose Sri en Auroville. Als andere (mede op mystiek georiënteerde) bewegingen noemen we: de Amorc, de antroposofie (met enkele verwante verenigingen)

en de astrologie. De laatst genoemde gedachten worden vaak aangehangen door Nederlanders die zich ook aangetrokken voelen tot het 'oosters denken'.

We zien ook een andere tendens. In de vorige druk werd al gemeld dat vertegenwoordigers van culturele minderheden vaak andere religieuze en maatschappelijke opvattingen kennen en vanuit hun geboorteland 'meeneemen'. In de nieuwe druk is deze tendens versterkt aanwezig (al komen niet alle minderheden aan bod). Zo wordt onder de 'A' een tweetal islamitische stromingen en 2 oosters-orthodoxe kerken genoemd. Van oorsprong Nederlandse kerken en gemeenschappen zijn onder de letter 'A' in de minderheid. Dat zien we ook verderop in het boek voortdurend gebeuren. Slechts de 'E' van 'evangelisch', de 'G' van 'gereformeerd' en de 'V' van 'vrij' of van 'volle' vormen hierop uitzonderingen.

Kerkelijke conflicten rond personen

„Op de boekenmarkt is de Gereformeerde opvoeding een daalder waard.” Zo luidde een aantal jaar geleden een stelling bij een proefschrift. De promovendus (zelf lid van een reformatorische kerk) bedoelde ermee te zeggen dat ex-Gereformeerden gretig munt slaan uit hun opvoeding. Wanneer iemand als Maarten 't Hart dit handboek door zou bladeren, zou hij ongetwijfeld weer nieuwe thema's aan kunnen boren. Neem alleen maar de geschiedenissen achter allerlei kerkscheuringen. Vaak gaat het daarbij in wezen om persoonlijke vetes tussen leden van kerken. Dat sommige mensen bepaald niet gezegend waren met een tactische wijze van omgang met hun broeders en zusters blijkt wel uit de kerkscheuring die in 1931 in IJsselmuiden plaatsvond. De predikant (die ook al in zijn vorige gemeenten veel problemen had ondervonden) noemde de kerkvoogden dieven en de kerkeraad een troep zwijnen. Hij kreeg eervol (!) ontslag, maar stichtte vervolgens (op 31 oktober 1931) de Vrij Hervormde Gemeente te IJsselmuiden. Zelfs de koningin ontving een brief dat deze

gemeente was opgericht. Wanneer een gemeente ontstaat rond een bepaald persoon, heeft zijn opvolger het zelden gemakkelijk. Na de dood van de eerste predikant en de komst van de nieuwe predikant ontstonden er al snel nieuwe problemen. Dit leidde later tot de stichting van een nieuwe gemeente met dezelfde naam: de Vrij Hervormde Gemeente te IJsselmuider. Bij een daarop volgend conflict werden 's nachts de sloten van de deuren van het kerkgebouw vervangen, zodat 'de andere helft' er niet in kon. Uiteindelijk vertrok de predikant met 120 gemeenteleden, inclusief de gehele kerkeraad, naar Zuid-Afrika omdat hij in een droom had gezien dat Nederland door water zou worden overspoeld.

Niet zelden spelen kerkelijke conflicten rond bepaalde personen. Men kan zeggen: hoe sterker mensen in het middelpunt worden geplaatst, hoe moeilijker het Evangelie door kan dringen. „Ik ben van Paulus.” „En ik ben van Apollos.” In zo'n situatie groeit de kans op een kerkelijk conflict. Bij de Apostolischen is het aantal 'persoonsgebonden' scheuringen bijna 'standaard ingebouwd'. Iedere keer weer levert de 'benoeming' van een nieuwe apostel een conflict op. Een groep erkent een apostel niet en benoemt vervolgens een andere (eveneens rechtmatige) apostel. Gereformeerden de 'naam' dat ze gebukt gaan onder conflicten, onder de evangelische kerken en groeperingen is het aantal scheuringen minstens even groot. Opmerkelijk is in het boek het grote aantal Molukse kerken. Het handboek vermeldt 20 afzonderlijke kerken en/of plaatselijke gemeenten.

Bijzondere bewegingen

Wanneer men het boek doorbladert komt men bijzondere bewegingen tegen in het kerkelijk kleurrijke Nederland. Je zou ze 'religieuze curiosa' kunnen noemen. Ze hebben bijna altijd een sektarisch karakter. Zo bestaat op Terschelling de Messiaanse Volksbeweging 'Corona', die de aandacht op de eigen ideeën wist te vestigen door honderden ingezonden brieven in de Leeuwarder Courant te plaatsen. De volgelingen van deze beweging komen nooit bij elkaar (...), want: „Te dien tijde zal de verstandige zwijgen, want het zal een boze tijd zijn” (Amos).

Opmerkelijk is de vermelding van De Rotskerk in Den Helder. Deze gemeente telt één lid: de voorganger.

Hij noemt zich Bisschop Reverend (en schreef als zodanig vaak ingezonden stukken, o.a. naar het Nederlands Dagblad). Een uitgebreid artikel in het Nederlands Dagblad van 28 juni 1995 meldde het einde van de Rotskerk. Een voorganger van een Pinksterkerk in Tilburg had een handicap, want hij stotterde en kon dus (?) niet (s)preken. Op het moment dat hij met zijn kerkelijke gemeenschap brak, was hij van zijn handicap verlost. Er ontstond een nieuwe gemeente, waarvan de voorganger thans geen actief lid meer is. Het 'waarom' wordt niet vermeld. Ook de vergaderplaats is soms bijzonder. We komen huiskamers, aula's van scholen, een ruimte in een café en zelfs een duivenlokaal tegen.

Nederlands Gereformeerd en vrijgemaakt-Gereformeerd

Het handboek is sober in de gegevens over de Nederlands Gereformeerde kerken. De meeste aandacht gaat uit naar het ontstaan van de Tehuis Gemeente in Groningen. Daarnaast wordt o.a. aandacht gegeven aan zen-

Men kan ze religieuze curiosa noemen

dingsactiviteiten en aan de samenwerking met de Christelijke Gereformeerde kerken. De kerk van Ten Post wordt onder een aparte kop vermeld: Nederlands Gereformeerde kerk buiten het verband – Ten Post. „Deze gemeente is feitelijk ontstaan toen de regionale vergadering in Noord-Nederland de kerk van Ten Post buiten het verband plaatste doordat en zolang zij weigert...” (enz.)....

In de literatuur vinden we naast 'eigen' publikaties een aantal bekende 'vrijgemaakte' scribenten. Ten onrechte wordt hierbij ook het boek 'Een kerk ging stuk' van de hand van de predikanten Van den Brink en Van der Kwast genoemd. Daardoor worden de namen van deze beide predikanten geplaatst tussen de twee felle bestrijders van de Nederlands Gereformeerden: prof.dr. J. Kamphuis en dr. W.G. de Vries. Dezelfde fout wordt ook gemaakt onder de literatuur bij de Gereformeerde kerken (vrijgemaakt). De predikanten Van den Brink en Van der Kwast blijken hier tot 'de eigen kring' te behoren.

In de gegevens over de Gereformeerde kerken (vrijgemaakt) wordt uiteraard aandacht besteed aan de

Vrijmaking. Daarnaast wordt de scheuring in de jaren '60 genoemd. Ook wordt er gewag gemaakt van een aantal nieuwe tijdschriften in de kring van deze kerken. Ook de vrijgemaakten kennen hun eigen buitenverbandse gemeente: in Grootegast. De plaatselijke predikant meende dat er buiten de eigen kerken geen zaligheid te vinden is. Hij trok de grenzen van de Kerk zo strak dat dit standpunt destijds zelfs in vrijgemaakte kring niet meer getolereerd werd. De Synode van Heemse oordeelde dat de predikant daarmee tekort deed aan Gods barmhartigheid. Onlangs besteedde het Nederlands Dagblad uitgebreid aandacht aan deze 'buitenverbandse' gemeente.

Niet compleet

Een kerkelijk handboek kan nooit compleet zijn. Dat geldt zeker ten aanzien van bepaalde ('vage') stromingen: wanneer vermeld je nu iets apart? Het is onmogelijk om hierbij altijd één lijn te trekken. Ook uit de beide registers blijkt dat het systematisch verwerken van kerkelijke gegevens lastig is. De vele kerkelijke gemeenten met (ongeveer) dezelfde namen hebben het de samenstellers niet gemakkelijk gemaakt.

Uit het boek blijkt verder dat de gegevens al snel verouderd zijn en ook onmogelijk compleet kunnen zijn. Een steekproef in mijn eigen woonplaats laat zien dat lang niet alle zelfstandige kerkelijke gemeenten in Den Helder in het boek worden vermeld.

'Wegwijs' is een handig naslagwerk voor wie meer wil weten over kerkelijk en levensbeschouwelijk Nederland. Men heeft daarbij geprobeerd om een bepaalde mate van 'onpartijdigheid' te hanteren. De religieuze kerken en groeperingen hebben vaak zelf de informatie verstrekt.

De lezer moet zich realiseren dat het boek de geest van onze tijd tekent. Kerken, sectes, bewegingen en denkrichtingen worden (zonder verdere beoordeling) na elkaar genoemd. Dat is uiteraard mede het gevolg van de 'encyclopedische werkwijze'. Het is een naslagwerk en geen consumentengids. De gebruiker oordele dus zelf. Voor mij is de boodschap van het sjamanisme niet te vergelijken met de rijkdom van het christelijk geloof....

N.a.v.: drs. E.G. Hoekstra en M.H. Ipenburg: *Wegwijs in religieus en levensbeschouwelijk Nederland* (Kok, Kampen, 1995); Inleiding, literatuurlijst, 360 pagina's tekst, 50 blz, register, 20 advertentiepagina's Prijs: f 49,50.

In dat huis daar woont een vrouw

Openhartig

Wat praten kinderen en jongeren in deze tijd openhartig over dingen waar wij vroeger heel geheimzinnig over deden. Onze jongste vertelt dat de moeder van haar vriendinnetje zwanger is. Dat woord alleen al. Ik zou het op die leeftijd niet hebben durven uitspreken. Toen mijn moeder mij vertelde dat er een baby op komst was, vroeg ik als negenjarige heel onnozel hoe ze dat wist. En omzichtig kwam het antwoord: een baby groeit bij de moeder onder het hart. Nou, daar word je echt wijzer van! Toen het zover was, meende ik dat een engel door het open raam 't broertje in de wieg gekieperd had.

Helaas was ik op dat tijdstip naar school en had dat wondere gebeuren dus gemist. Toen een vriendinnetje mij de ware toedracht vertelde, wilde ik dat absoluut niet geloven. Het leek me heiligschennis. Intussen weet ik dat ze gelijk had. Maar mijn jongste dochter, nu twaalf, weet het al jaren. Maar ook op geestelijk gebied is de jeugd openhartig. Vorig jaar hoorde ik hoe er op een tienerskamp bijbelstudie was gedaan. Allerlei actuele onderwerpen waar de opgroeiende jeugd mee stoeit, waren in het licht van een bijbels onderwerp geplaatst. Ook de seks was ter sprake gekomen. „En we konden met Mark (leider bijbelstudie) echter overal over praten en we moesten alles ook zonder schaamte noemen.“ „Want“, zei Mark, „God heeft zich niet geschaamd om alles zo te maken, dus hoeven wij ons niet te schamen om erover te praten.“ Er waren ook wat haken en ogen met de kampleiding geweest. Een paar vervelende misverstanden waar de tieners zich aan geërgerd hadden. 's Avonds was het probleem in kleine groep besproken en men was tot de conclusie gekomen dat erover praten alleen niet goed was. Een van de jongens stelde toen voor om de zaak maar aan de Here voor te leggen. En dat hebben ze toen gedaan. En hun grieven later ook kenbaar gemaakt aan de kampleiding, rustig en eerlijk. En toen was de sfeer weer prima. Ik verbaas me over zo'n open manier van omgaan met elkaar. In dat opzicht kunnen mensen van een heel andere generatie nog best wat leren van de jeugd.

Ytje Veefskind-Eenkhoorn,
Amersfoort.

Voor de kinderen

Jeugdhoeckje

Jullie kennen waarschijnlijk allemaal wel een kaart van Nederland waarop je kunt vinden waar je woonplaats, Amsterdam of Utrecht ligt. Natuurlijk is er ook zo'n kaart van Israël.

Ik heb nu een tekening gemaakt van Israël met een aantal plaatsen waar ook Jezus is geweest en dingen heeft meegemaakt of gedaan. Je krijgt 10 vragen. Zet achter elke vraag de naam van de plaats waar het is gebeurd en zoek de plaats op het kaartje op.

1. In welke plaats is Jezus opgegroeid? Matteüs 2:23.
2. Nadat Jezus geprekeet had ging hij naar een plaats waar een hoofdman woonde wiens slaaf erg ziek was. Hij stuurt dan een paar belangrijke joden naar Jezus om te vragen zijn knecht beter te maken. In welke plaats was dit? Lucas 7:1-10.
3. De blinde Bartimeüs zat aan de weg te bedelen. Bij welke plaats was dat? Lucas 18:35
4. Als Jezus een keer rust zoekt komt er een Kananese vrouw Hem vragen haar dochter te genezen. Waar was dit? Matteüs 15:21-28.
5. Bij welke rivier werd Jezus door Johannes de Doper gedoopt? Matteüs 3:13.
6. In welke plaats werd Jezus geboren? Lucas 2:4
7. Nadat Jezus was opgestaan gaat hij met twee mannen mee naar hun huis. Daar merken ze wie Jezus is en gaan dan direkt weer terug om de apostelen te vertellen dat Jezus is opgestaan. In welke plaats woonden deze mannen? Lucas 24:13-35.
8. In welke plaats was de bruiloft waar water in wijn werd veranderd door Jezus? Johannes 2.
9. Als Jezus ziet dat er in de tempel van alles en nog wat wordt verkocht keert hij de tafels om en jaagt de mensen uit de tempel omdat de tempel een bedehuis is en geen markt. In welke plaats gebeurde dat? Marcus 11:11-26.
10. Als Jezus eens op reis is geneest Hij 10 melaatsten. Slechts één bedankte Hem. Waar was dit? Lucas 17:11-19.

G. Wijkhuizen-van Vuuren

Joodse grafschriften (2)

Hieronder volgen nog enkele grafschriften op stenen van de derde joodse begraafplaats in Zaltbommel.

f. *En Hij sprak: Mozes, Mozes; en hij sprak: Hier ben ik (Ex. 3:4). Hier rust de jongeman Mozes, zoon van Ascher Hijmans en zijn moeder heette Lea die naar de eeuwigheid ging...*

g. *Deze steen waarmee de bouwlieden bouwden is tot een hoeksteen geworden (Ps. 118:22) vanwege de wijsheid van vrouwen is deze opgesteld, wat wonderbaarlijk is in haarlieder ogen, meldt deze aan een volgende generatie, en deze zij een zeker bewijs hoe zij liefdadigheid bedreef en hoe zij haar tafel gereed maakte (Spr. 9:2) deze vrouw...*

h. *Mijn ziel zal in voorspoed vertoeven (Psalm 25:13) een rechtschapen en oprecht mens... hij overleed met een goede naam...*

i. *En het geschiedde in de morgen dat hij Lea nam (Gen. 29:23-25). Waarom zouden wij om haar wenen terwijl bij haar Schepper haar plaats is? Prijs haar werken in de poorten (Spr. 31:31) Mevrouw Lea, dochter van de heer Juda HaLevi...*

j. *Breidt toch uw vleugel uit over uw dienstmaagd (Ruth 3:9) de dierbare vrouw, het sieraad van haar kinderen, een flinke vrouw...*

k. *Toen zij nog een jonge loot was, werd zij afgeplukt (naar Job 8:12) een bescheiden ongetrouwde vrouw, teder van jaren, haar vader en moeder waren haar oogappel, haar wil was slechts hen te achten en te eren...*

l. *Hij haalde haar ziel naar boven, voordat Hij de roep over haar wegnam... Onder deze steen ligt een wel-doenster van de gemeente... zij ging naar de hof van Eden op de leeftijd van de wijzen van jaren...*

Het opmerkelijke bij al deze grafschriften is, dat vooral gewezen wordt op het goede leven, dat de overledenen geleid hebben, terwijl voorts vaak wordt verwezen naar personen in de bijbel, wier namen de overledenen droegen.

Verder dragen vrijwel alle begraven personen typische joodse namen: Levi, Hartog, Godschalk, Wolf, Beer, Hofstede, Van Straten, Hijmans, Salomons, Polak, Van Dijk, Van Blijdestein enz. Uit andere stukken is gebleken,

dat de joodse families in Zaltbommel veel familieleden hadden wonen in bv. Amsterdam.

In 1901 ging een oude wens van de joodse gemeenschap in vervulling. Er kon een stuk grond aan één van de singels worden gekocht – dit gebeurde al in 1891 – en ingericht als begraafplaats. In 1902 vond de laatste begrafenis plaats op het derde joodse kerkhof, terwijl in hetzelfde jaar de eerste begrafenis was op het vierde en laatste joodse kerkhof.

Opmerkelijk is, dat de grafschriften korter werden in de loop van de tijd. De verwijzingen naar bijbelgedeelten verdwenen op de duur zelfs helemaal, hetgeen ongetwijfeld verband houdt met de mindere godsdienstigheid van de joden. De bijbelkennis verminderde en de wil om hiernaar te verwijzen eveneens. Na de Tweede Wereldoorlog vonden er nog slechts enkele joodse begrafenissen plaats. De tijdens de oorlog weggevoerde joden vonden op enkelen na de dood in Auschwitz en Sobibor. Tenslotte volgen hier nog enkele teksten:

m. *En Mozes klom op tot God (Ex. 19:3). Een oud, geacht en eerbiedwaardig man Mozes, de zoon van Juda van Blijdestijn en de naam van zijn moeder was Debora. Hij ging omhoog...*

n. *Een blijde moeder van kinderen (Ps. 113:9). Een liefdevolle vrouw, haar kinderen prijzen in de poorten haar daden...*

o. *Daarom, omdat Abraham naar mijn stem heeft geluisterd (Gen. 26:5). Een vroom man, de hemel vrezend goed en rechtschapen in al zijn principes, zijn hand opende hij voor de behoeftigen een krachtige steun voor zijn zusters en zijn gemeente...*

p. *En uw gerechtigheid zal voor u uitgaan (Jes. 58:8). Een volmaakte en rechtschapen man, ...Hij hield van Tora, eredienst en vrome werken.*

Op de steen van Alexander Hes, die overleed in 1936, werd door de enige zoon die de oorlog overleefde, vermeld: Ter nagedachtenis aan mijn moeder Ester Hes-van Leeuwen, geboren 1 oktober 1868, gedeporteerd 16 nov. 1942. Als je de grafschriften leest valt het op, dat voor het grootste deel gesproken wordt over de mens en niet over God. Diens genade, die toch ook in het Oude Testament naar voren komt, is voor veel joden blijkbaar een gesloten boek gebleven. En dan kan het haast niet anders dan dat

men het gaat zoeken in het goede leven van de mens.

Kerknieuws

Emmeloord

Het scribaat berust thans bij de heer B. Vinke, Oostergo 5, 8302 LK Emmeloord, tel.: 05270-15488. Het postadres blijft ongewijzigd, t.w.: Postbus 166, 8300 AD Emmeloord.

Redactieadres 'Verkenning'

Het redactieadres is gewijzigd en luidt thans: Redactie 'Verkenning' t.a.v. Marcel Meijer, Burg. Reigerstraat 62 bis, 3581 KV Utrecht. Het telefoonnummer van Marcel Meijer, die het redactiesecretariaat heeft overgenomen, is: 030-516899.

L'Abri-Utrecht

Programma's najaar 1995

Naast de hieronder staande activiteiten is het L'Abri-huis in Utrecht ook open op dinsdag, woensdag en donderdag van 9.00 tot 17.00 uur voor individuele studie en/of gesprek. De avonden beginnen om 20.00 uur met koffie of thee en eindigen om 22.00 uur (de filmavonden wel eens later). Bedoeling blijft om een gesprek te hebben over dingen die ons bezighouden en hoe die zich verhouden tot God. Juist ook zij, die geen of aarzeland christen zijn, zijn hartelijk welkom om mee te denken en praten.

A. *Dinsdagavondlezingen rondom het thema: Twijfel en zekerheid*
19 september *Twijfel en zekerheid*
Algemene inleiding door W.G. Rietkerk

3 oktober *Hoe ga ik met twijfel om?* T. Ramaker

17 oktober *Zeker zijn van de leiding van God in je leven.* W.G. Rietkerk

31 oktober *Onzekere of hoopvolle toekomst?* H. Reitsema

14 november *Hoe zeker kunnen we zijn van God?* W.G. Rietkerk

28 november *Zekere wetenschap?* (N.a.v. *Met andere ogen* van A. van den Beukel.) H. Schaeffer

12 december *Identiteit en (on- en schijn)zekerheden* T. Ramaker

B. Filmprogramma

12 september *Hoe kijk je naar films?*
Inleidend gesprek met filmfragmenten, o.l.v. T. Ramaker

26 september *Stranger than Paradise* (Jim Jarmusch), o.l.v. Chr. de Jong

10 oktober *Rouge* (Krzysztof Kieslowski) o.l.v. T. Ramaker
 24 oktober *Surviving Desire* (Hal Hartley) o.l.v. T. Ramaker
 7 november *Het rode korenveld* (Zhang Yimou) o.l.v. Chr. de Jong
 21 november *Crimes and Misdemeanour* (W. Allen) o.l.v. Chr. de Jong
 5 december *Jean de Florette* (Claude Berry) o.l.v. T. Ramaker

C. Gespreksgroepen

Dit najaar beginnen we met twee gespreksgroepen. We praten met zo'n 10 mensen per groep drie avonden met elkaar rondom een bepaald thema. Timon Ramaker leidt de gesprekken. Ben je geïnteresseerd? Bel 030-(2)316933. Het is wel de bedoeling dat je alle avonden komt. De kosten voor deelname zijn f 10,-. Maak dat dan over op giro 2069742 van L'Abri in Utrecht, o.v.v. gespreksgroep 1 of 2. Voor dit bedrag krijg je een kleine literatuurnmap rondom het thema.

1. De ene God en de vele godsdiensten

Is het christelijk geloof niet gewoon een van de wegen naar dezelfde God? Wat maakt het christelijke geloof nu zo uniek? (27 september, 11 en 25 oktober).

2. Geloven na 'de dood van God'

David Coupland schrijft in zijn laatste boek, *Life After God*: „Is there something left to believe in after there is nothing left to believe in?” Geloven mag weer in de jaren negentig. Maar kunnen we dat nog wel? En zo ja: Zijn we dan niet vreselijk naïef? God is toch al lang dood verklaard? (22 november, 6 en 20 december).

Weekend-programma Eck en Wiel

29 september – 1 oktober 'Hoe lezen we de bijbel?'

Op dit jaarlijkse weekend over de bijbel is prof.dr. H. Geertsema onze gastspreker.

vrijdag 20.00 *Zeven teksten verhelderd door archeologie*. Henk Reitsema
 zaterdag 10.30 *Wel waar, maar niet echt gebeurd?* Wim Rietkerk

15.00 *Hoe spreekt God tot ons?* Henk Geertsema

zondag 12.00 Samenkomst

27-29 oktober 'Hoe kijken we naar de werkelijkheid?'

Voor velen is de wereld een toevalsprodukt. De mens lijkt bepaald door opvoeding en ervaringen. Maar de mens wil vrij zijn. Dat is de spanning van onze cultuur. Christenen geloven

dat de wereld en ons leven niet vastgepind is door toeval of noodlot. De wereld en ons leven hebben een bedoeling die groter is dan wat ons voor ogen staat. Zaterdag is prof.dr. B. Goudzwaard onze gastspreker.
 vrijdag 20.00 *Als door een spiegel in raadselen* Greta Rietkerk
 zaterdag 10.30 *Kan God doodgaan?* (N.a.v. prof. A.E. Loen over secularisatie) Herman Schaeffer
 15.00 *Open en gesloten wereldbeelden* Bob Goudzwaard
 zondag 12.00 Samenkomst

24-26 november 'Gezond zelfbeeld'

In dit weekend gaat het ons over het spanningsveld tussen gerechtvaardigde schaamte (is schaamte echt altijd negatief?) en een gezond opkomen voor jezelf.

vrijdag 20.00 *Schuld en schaamte* Bijbelstudie door Wim Rietkerk
 zaterdag 10.30 *Assertiviteit*. Timon Ramaker

15.00 Gesprek in verschillende groepen, ingeleid door Greta Rietkerk
 zondag 11.00 Samenkomst o.l.v. Henk Reitsema

23-26 december Kerst-weekend

In Huize Kortenhoeve hopen we dit jaar met gasten kerst te vieren. We beginnen zaterdag 23 december om 17.00 uur en besluiten het – lange – weekend dinsdag 26 december om 15.00 uur. De kosten voor dit weekend zijn f 75,-. Neem muziekinstrumenten mee!

De kosten van de eerste drie weekenden zijn f 65,- (voor studenten en uitkeringsgerechtigden f 50,-). Voor opgave: bel 030-316933 (na 10 oktober: 030-2316933), b.g.g. 03449-1914 (na 10 oktober: 03449-691914). Neem slaapzak of lakens mee.

Maassluis

Het scribaat berust thans bij mevr. N.J. Bergwerff-van 't Hoff, Einthoven-dreef 13, 3146 VG Maassluis. Tel.: oud 01899-14095, tel. nieuw 010-5914095.

Voorthuizen

Op zondag 1 oktober a.s. zal ds. W.J. van der Linde, gekomen uit Ede, zich, zo de HEERE wil, verbinden aan de gemeente. In de morgendienst zal hij bevestigd worden door ds. C.A. Versluis, eveneens predikant te Voorthuizen, in het eigen kerkgebouw, Hoofdstraat 202. De intrede vindt plaats om 15.00 uur in de Geref. kerk te Voorthuizen, Hoofdstraat 142. Het nieuwe

adres van ds. W.J. van der Linde is: Willem Barentszstraat 18, 3772 KZ Barneveld. Tel.: 03420-18311 en per 10 oktober: 0342-418311.

Amsterdam-Centrum

Het scribaat berust bij: mevr. W.A. de Jonge, Wittgensteinlaan 123, 1062 KC Amsterdam. Tel.: 020-6141972.

Onder
andere(n)

Actie VCVM voor vrijlating van Cubaanse predikant

De VCVM-Nederland, de Vereniging van Christenen tegen Vervolg en Marteling, voerde van mei tot juli 1995 een actie voor de vrijlating van de honderdduizenden Soedanezen, waaronder vele christenen van het Nubavolk, die in de mensonwaardige omstandigheden in kampen gevangen gehouden worden. Er werden 8.580 handtekeningen verzameld. De VCVM is nu een actie begonnen voor de vrijlating van de Cubaanse predikant Orson Vila. Op 24 mei 1995 werd ds. Orson Vila Santoyo, predikant van een Evangelische Pinkstergemeente in Camaguey, gearresteerd. Hij werd veroordeeld tot één jaar en negen maanden gevangenisstraf. Kort erna werd zijn straf verminderd tot één jaar en zes maanden. Ds. Orson Vila is opgesloten in een cel met criminelen. Ds. Orson Vila is uitsluitend tot gevangenisstraf veroordeeld vanwege zijn evangelisatieactiviteiten buiten een kerkgebouw. Het is in strijd met de internationaal erkende rechten van de mens om iemand daarvoor tot gevangenisstraf te veroordelen. Amnesty International heeft ds. Orson Vila daarom erkend als gewetensgevangene. Het bestuur van de VCVM roept ieder op handtekeningen te verzamelen onder het verzoek aan de Cubaanse autoriteiten om ds. Orson Vila en alle andere Cubaanse christenen die vanwege hun geloof gevangen zitten vrij te laten. De VCVM-NEDERLAND acht het van groot belang dat naast het verzamelen van handtekeningen onder het verzoek ook zoveel mogelijk brieven naar de Cubaanse autoriteiten gestuurd worden. Een handtekeningenlijst en een voorbeeldbrief kunnen aangevraagd worden bij VCVM-NEDERLAND, Postbus 451, 3800 AL AMERSFOORT of telefonisch via: 038-225041 of 01820-82608 of 01840-13948.

datum: handtekening:

*„Ik ben de opstanding en het leven; wie in Mij gelooft, zal leven, ook al is hij gestorven, en een ieder, die leeft en in Mij gelooft, zal in eeuwigheid niet sterven.”
(Johannes 11:25,26)*

In Jezus ontslapen mijn lieve man, onze lieve vader en opa

CORNELIS BAKKER

echtgenoot van **Grietje van der Veen**

Ridder in de Orde van Oranje Nassau

op de leeftijd van 67 jaar

Hengelo: G. Bakker-van der Veen
Kinderen en kleinkinderen

23 augustus 1995

Noordelijke Esweg 5
7558 MK Hengelo

De begrafenis heeft plaatsgevonden op maandag 28 augustus.

*„Hetzij wij dan leven, hetzij wij sterven, wij zijn des Heren.”
Romeinen 14:8*

Met droefheid geven wij kennis van het overlijden van onze
broer, zwager en oom

CORNELIS BAKKER

op de leeftijd van 67 jaar.

Utrecht: V. Bos-Bakker

Leerdam: M. Groen-Bakker

A. Groen

Voorthuizen: D. van Dijk-Bakker

F. van Dijk

*Welzalig zij die in Uw huis wonen,
zij loven U gestadig.
Welzalig de mensen wier sterkte in U is,
in wier hart de gebaande wegen zijn.
Zij gaan voort van kracht tot kracht
en verschijnen voor God in Sion.
Uit Psalm 84*

Geschokt en verdrietig delen wij u mee dat de HERE heeft thuis-
gehaald onze geliefde emeritus-predikant

ds. C. BAKKER

Dankbaar gedenken we de blijmoedigheid waarmee hij het
evangelie predikte en de liefde en toewijding waarmee hij onze
gemeente van 1970-1993 gediend heeft.
Ook na zijn emeritering bleef de hartelijke én herderlijke band
bewaard.

Zijn vrouw, kinderen en kleinkinderen wensen we heel veel
sterkte.

Moge de HERE hen troosten.

Kerkeraad en gemeente van de
Nederlands Gereformeerde Kerk
van Enschede-Zuid

Israël/Jordanië-reis

van 11 tot 23 april 1996

reisleader:

ds. Willem Smouter

gids: Yaacov Nof

voor een intensieve kennismaking
met het land van de Bijbel,
zakelijk verzorgd door ISROPA
reizen. Reisbeschrijving en
nadere informatie bij W. Smouter,
Mecklenburgstraat 36,
3621 GP BREUKELEN,
tel. 03462-62542.

Afdeling Contractactiviteiten

**Christelijke Hogeschool
De Vijverberg-Felua**

Cursussen voor Kerk en Pastoraat:

- Pastoraal Agogische Vaardigheden (Post-HBO-niveau)
- Management in Kerk en Gemeente
- Vergader- en Gesprekstechnieken
- Training Conflicthantering
- Training Bijbel en computer

Informatie:

Ede 08380-39750

Cursussen 'op maat' • Begeleiding • Advies • Onderzoek

Machtigingskaart

Postzegel
hoeft niet,
mag wel.
Graag!

Administratie OPBOUW

Antwoordnummer 511

2900 VD Nieuwerkerk aan den IJssel